
El món del segle XIX. Introducció

Història contemporània I

PID_00246564

Jordi Roca Vernet

Temps mínim de dedicació recomanat: 6 hores

Índex

Introducció	5
1. El món de l'Antic Règim	7
1.1. Jerarquies socials	7
1.2. La política als estats	7
1.3. Models d'estat patriòtics, tribals o clànics	9
1.4. Cap a una història global del segle XIX.....	10
2. La transició cap a la modernitat	12
2.1. Estats patriòtics	13
2.2. La sociabilitat i el públic crític: Europa	15
2.3. Sociabilitat i públic crític: Àsia i Àfrica	16
3. L'eclosió del món modern per mitjà de les revolucions	18
3.1. Revolucions mundials (1780-1820)	18
3.2. L'èxit de l'estat modern	20
4. Nacions i imperis	23
4.1. El sorgiment de les nacions	23
4.2. Els imperialismes	26
4.3. Nacionalització internacional	29
5. La urbanització	32
5.1. La modernització de la ciutat al segle XIX.....	32
5.2. La industrialització i la ciutat	33
5.3. La urbanització a l'Àsia i a Europa	34
5.4. Sistemes urbans	36
5.5. Ciutats especialitzades	37
5.6. Transformacions a l'interior de les ciutats	40
6. La industrialització	43
6.1. La Revolució Industrial	44
6.2. Segona revolució econòmica	46
6.3. Les energies	47
6.4. Desenvolupament industrial més enllà d'Europa	48
7. Les jerarquies socials	52
7.1. L'aristocràcia	53
7.2. La noblesa europea	54
7.3. Les nobleses del món asiàtic	55
7.4. Els burgesos	56

7.5.	La petita burgesia o les classes mitjanes	57
7.6.	Les burgesies colonials i les burgesies cosmopolites	59
8.	La multiplicitat d'origens de les idees de la modernitat.....	61
8.1.	El poble virtuosos enfront de la corrupció del governant: el món Atlàntic	61
8.2.	El poble virtuosos enfront de la corrupció del governant: Àsia i Àfrica	61
8.3.	El liberalisme fora d'Europa	62
8.4.	Les idees liberals: la propietat de la terra	63
8.5.	Idees liberals: la representació dels pobles	65
8.6.	La recepció de les idees socialistes	66
8.7.	La globalització de la ciència	67
8.8.	La confluència de coneixements científics	69
Bibliografia.....		71

Introducció

En les dues darreres dècades s'ha produït una renovació de la producció historiogràfica dedicada a la història universal del segle XIX, oferint un enfocament de caràcter global que es correspon amb les noves sensibilitats del segle XXI. La necessitat de conèixer com els processos de modernització prengueren noves formulacions fora d'Europa i quina relació hi tingué Europa obliga a replantejar-se la història del món.

Dues obres s'han erigit en referencials per interpretar el segle XIX: *El naixement del món modern 1780-1914* de C. A. Bayly (edició en anglès del 2004) i *La transformació del món. Una història global del segle XIX*, de Jürgen Osterhammel (edició en alemany del 2013). Ambdues han estat traduïdes ràpidament al castellà el 2007 i el 2015 respectivament. Tots dos llibres són extensíssims i durant centenars de pàgines ressegueixen la història del món del segle XIX per oferir-nos unes noves síntesis per interpretar les grans tendències de cada moment. Els dos historiadors es van formar en l'estudi de realitats asiàtiques: Bayly ho va fer sobre l'Índia i Osterhammel sobre la Xina, i això condiciona sens dubte les seves històries. Bayly defuig constantment l'eurocentrisme i malda per posar en relleu la poligènesi del nacionalisme o el renaixement religiós en diversos espais del món. El seu enfocament des de la història cultural ha revitalitzat la història intel·lectual emfasitzant la reformulació d'idees en contextos distints a l'uropeu i alhora observa com es produeix la construcció cultural de les idees i del coneixement. Per la seva part, Osterhammel planteja la centralitat de la història europea a partir d'un triple argumentari: en primer lloc perquè els europeus ostentaren un poder que exerciren violentament cap a la resta dels territoris; en segon lloc perquè amb els múltiples canals d'influència s'asseguraren l'expansió capitalista, i en darrer lloc perquè esdevingueren el model en el qual s'emmirallaren la resta dels territoris del món, tot i haver estat les seves víctimes. La perspectiva de J. Osterhammel, com ell mateix apunta, és molt deutora de la sociologia històrica, i això determina els seus principals camps d'interès com són el fenomen de la industrialització, la urbanització, la política internacional i la ciència. Fins i tot a l'hora d'escriure, Bayly i Osterhammel plantegen dues opcions ben diferents. Bayly té una mirada capaç de trobar relacions i línies de confluència de diversos processos simultàniament i en espais divergents i descentralitzats, fet que potencia la clau interpretativa en un sentit global. Això fa que resulti difícil de comprendre els processos de forma aïllada, i sovint la temporalitat és imprecisa. Osterhammel, al contrari, tendeix a centrar-se en l'anàlisi d'un procés, cercant sempre quins són els aspectes que hi convergeixen, emfasitzant el marc temporal. L'autor escull unes temàtiques que analitza minuciosament, atorgant a cadascun dels

temes unitat, coherència i autonomia. Ara bé, aquest plantejament és menys creatiu a l'hora d'afrontar una síntesi global que potencii les relacions entre els diversos eixos temàtics.

Ambdós autors afronten el que s'ha anomenat la gran divergència del segle XIX entre rics i pobres, i alhora es pregunten sobre l'excepcionalitat europea en relació amb altres civilitzacions, conclouent que entre l'una i les altres prevalen més diferències que similituds. Abans del segle XIX, a l'època moderna, les diferències socials i econòmiques entre Europa i la resta del món eren menors, com ho palesa el fet que el 1800 el PIB de la Xina encara era superior a l'europeu, juntament amb el de les colònies americanes. Aquella divergència durant el segle XIX ha estat observada per Osterhammel per mitjà de les distàncies canviant entre l'Oest i la resta del món en cadascun dels àmbits parcials, mentre que Bayly ha ofert una interpretació global de la divergència que augmenta la percepció de distància entre l'Oest i la resta del món.

Aquesta introducció a l'assignatura ha estat construïda a partir d'aquests dos autors, tot i que no exclusivament. L'objectiu és construir un relat des de la perspectiva global que integri diverses línies interpretatives però que doni preeminència a les dues exposades anteriorment. S'ha preferit sintetitzar les mirades més originals i cabdals per a la interpretació dels principals processos històrics del segle XIX en lloc de confrontar-les constantment, cosa que podria resultar confós pel lector.

Aquesta introducció pretén obrir la mirada sobre el segle XIX per integrar-hi l'anàlisi dels processos socials i econòmics que convergeixen en un mateix temps, i alhora els processos culturals i ideològics que conflueixen en espais divergents. Els textos estan concebuts des d'una perspectiva oberta que estimuli el lector a recórrer a altres fonts (o fins i tot senzillament a Wikipedia) per conèixer el detall d'un determinat personatge o fet. Els textos ofereixen una síntesi de les principals hipòtesis interpretatives sobre els processos cabdals del segle XIX. Resulta evident que la selecció és parcial, però és complementària amb les lectures suggerides en les activitats. Les vuit unitats són les següents:

- 1) El món de l'Antic Règim;
- 2) La Transició cap a la modernitat;
- 3) L'eclosió del món modern per mitjà de les revolucions;
- 4) Nacions i imperis;
- 5) La urbanització;
- 6) La industrialització;
- 7) Noves i velles jerarquies socials;
- 8) La multiplicitat d'òrgens de les idees de la modernitat.

1. El món de l'Antic Règim

1.1. Jerarquies socials

Els imperis agrícoles eren estats grans, d'ètnies diverses, que subsistien bàsicament aprofitant l'excedent de la producció dels camperols. Culturalment el senyor, l'artesà i el camperol estaven vinculats els uns amb els altres i compartien els mateixos valors. Els imperis agrícoles a la Xina de la dinastia Qing, l'Índia mogol, el Japó Tokugawa, l'Iran safàvida, l'Imperi Otomà, l'Imperi Rus i la monarquia Habsburg aplegaven un 70% de la població mundial. En termes generals els camperols representaven el 80% de la població, tot i que en algunes zones l'aparició de nuclis de comerç capitalista elevà el total de la població urbana fins al 20%, reduint sensiblement el percentatge de població camperola. Aquest fou el cas del nord-oest d'Europa, les zones marítimes i fluvials de la Xina i la costa del Japó.

La majoria de les societats asiàtiques i africanes, i moltes de les europees, patien escassetat o fams cada vint anys. Les fams es veieren complicades per guerres i invasions estrangeres, tant de nòmades que provenien de l'estepa o del desert com dels nous exèrcits europeus. Les institucions religioses i les pautes d'organització de les elits polítiques dictaven les complexes lleis que establien l'ocupació de la terra i la subordinació que comportava. A més, els camperols eren a temps parcial artesans, traguers o soldats. Al final del segle XVIII es produïren aixecaments violents de camperols, i aquestes rebel·lions reflectien la seva desesperació enfront del cúmul d'abusos i injustícies acumulats sobre la població rural. Les comunitats camperoles tenien un fort sentit de la moralitat, que es reflectia en els seus costums i es projectava en tots els àmbits, com ara l'economia. D'altra banda, les jerarquies socials del vell ordre sembla que eren molt més flexibles del que fins ara es pensava. A la majoria de societats, gent de classe mitja i de vegades camperols rics podien arribar a ocupar càrrecs importants i obtenir terres i privilegis en el transcurs d'una o dues generacions.

1.2. La política als estats

Els vells centres imperials i burocràtics només intervenien en el funcionament de la societat i de l'economia en casos específics i àrees geogràfiques limitades. No és que els antics estats fossin tots dèbils, sinó que més aviat estalviaven la seva autoritat moral i física per a tasques específiques. Les àrees en què existien molts privilegis i drets reals era habitual que se separessin, passant a ser patrimoni de prínceps o nobles. Als reis i als emperadors els resultava més beneficiós cedir els seus drets al millor postor a canvi de diners que no pas exercir-los. A França, l'Estat feia contractes per a la recaptació d'impostos amb els notables, que aprofitaven la situació per a exprimir els camperols amb les seves

imposicions. Allí, com a la resta d'Europa, foren les desavinences respecte a les imposicions establertes per aquests «emprenedors», i no els impostos reials, les que acostumaren a provocar revoltes rurals. El poder de l'Estat era fort i es concentrava en certes zones, fins i tot feia falta una vigilància permanent perquè no se'l quedessin magnats o comunitats locals. A d'altres parts, aquest poder dels estats s'esfilagarsava i era contingent. Hi havia extenses zones en les quals no s'imposava deliberadament. Als governants se'ls feia difícil mobilitzar les forces militars amb rapidesa. De manera general, els governants només estaven començant a saber quins i quants eren els seus súbdits, en quina part dels seus dominis vivien, quin idioma parlaven i quines religions practicaven. Els reis havien d'aprofitar i acceptar els sistemes polítics i religions locals i deixar-los fer.

Les grans dinasties militars i controladores dels territoris eren bàsicament senyors de les seves terres sempre que rendissin homenatge al líder suprem i proporcionessin recursos i homes per a les guerres de conquesta o defensives.

Per la seva banda, a la Xina hi havia jerarquies de magistrats civils formats en l'escola confuciana clàssica per mitjà del llinatge i dels col·legis imperials, que després eren destinats als confins de l'imperi per establir l'ordre i aconseguir una abundant producció de les zones agràries. Quant a França, hi havia la noblesa d'espasa, escollida entre les famílies que havien lluitat per la Corona des de sant Lluís, i la de toga, una noblesa civil i burocràtica, escollida entre els comerciants i advocats de classe mitja.

Fins i tot els emperadors agraris més poderosos havien de tractar amb una barreja de drets, privilegis, autonomies locals i cercles familiars heretats de temps enrere o creats arran de la consolidació del poder polític real o imperial. Això comportava una realitat confosa en la qual se superposaven poders i competències desiguals, i en les quals el rei, en lloc d'imposar la seva autoritat irresistible, es veia obligat a negociar amb els seus súbdits a molts nivells. Al final del segle XVIII, l'autoritat dels reis suposadament absolutistes de França seguia limitada per corts regionals o parlaments amb jurisdicció apel·lativa i per estats dotats de drets recaptatoris. De vegades els monarques podien emprar estratègicament els recursos d'aquests poders i jurisdiccions per obtenir els seus fins polítics.

Una característica dels antics règims era la tendència a passar per cicles de desenvolupament en què els períodes de centralització venien seguits de descentralització i després d'intents de recentralització.

Així, cap a l'any 1700 els governants otomans d'Istanbul havien cedit virtualment el comandament a poderosos *ayan* o senyors regionals a Egipte, Síria, la província del Mont Líban i el nord d'Àfrica, tot i que seguien sent forts al

Exemple de grans dinasties militars

Un exemple d'això és el territori indi de Rajasthan, controlat per reis i per la noblesa local, que li devien tribut al gran emperador mogol de Delhi.

centre de l'imperi. Per la seva banda, a l'Índia del 1720 l'emperador mogol només podia disposar de la recaptació i el tribut dels seus súbdits hindús, sikhs i musulmans, però decreixien en els regnes allunyats de Delhi.

La fragmentació i barreja ideològica era habitual: així, la Xina no era un estat merament budista, confucianista o taoista, sinó que ha estat definit com un imperi d'esperit còsmic. Cal dir que les grans dinasties sovint promogueren les diferències, com succeí durant els regnats dels darrers emperadors Qing, que governaren fomentant la separació ètnica sota cabdills que eren també líders dels seus cultes religiosos. El sultà de la dinastia otomana no podia, com a musulmà, liderar altres cultes, però patrocinava les institucions jueves, druses i cristianes. En certs casos, també queda clar que les comunitats religioses i ètniques locals eren prou poderoses per rebutjar la ideologia i la política imperials. En les terres austríaques i alemanyes, la tolerància cap a les diverses creences havia quedat regulada per la pau de Westfàlia (1648), i els monarques Habsburg havien de mantenir un territori amb catòlics, protestants, cristians ortodoxos i uniates, jueus i fins i tot alguns col·lectius musulmans.

1.3. Models d'estat patriòtics, tribals o clànics

Si moltes societats europees i no europees veieren emergir un sentiment patriòtic fou en part perquè els seus governants eren estrangers. La majoria dels grans imperis vivien en una pugna simbiòtica amb diverses ciutats comercials, associacions de comerç marítim o estats marítims que controlaven el comerç exterior o simplement en treien profit, com era el cas dels cavallers de Sant Joan de Malta, de la República de Venècia o dels beis d'Alger. Alguns historiadors han descobert que, inclús en els imperis agraris, poderoses organitzacions de comerciants i l'aristocràcia local controlaven —de fet— les ciutats portuàries que formalment dominaven soldats i administracions imperials.

A gran part d'Àfrica, com a l'Amèrica indígena i al Pacífic, l'aparell de l'estat no existia com a entitat. Aquestes societats es regulaven internament mitjançant caps de família que representaven els interessos de diversos segments de la societat organitzats en clans familiars reals. Més que controlar els recursos, el seu poder era ritual i de mediació amb el món espiritual. La vida social i religiosa no era previsible ni estava regularitzada.

Fins i tot els grans regnes agraris d'Euràsia limitaven o contenien aquests tipus de societats i mantenien simbiosis amb elles, en ocasions interrompudes per guerres o invasions. En els marges dels estats europeus de l'oest d'Euràsia, els pastors de rens lapons o els pastors d'ovelles kazakhs oferien recursos, tot i que també eren font de problemes per a regnes consolidats com l'Imperi Rus. Els camperols colons i els soldats cosacs formaven un poderós grup d'interessos als marges de l'Imperi Rus. Quan a la dècada del 1770 alguns cosacs es rebel·laren

Exemple de poder ritual i de mediació amb el món espiritual

Al Pacífic, per exemple, les comunitats formaven aliances intercanviant dones després de fer llargues distàncies. L'activitat religiosa es basava en cultes i misteris més que no pas en prèdiques o ritus regulars.

contra l'emperadriu, els exèrcits de camperols de l'autoproclamat pretendent a la corona, el cosac Pugatxov, recorregueren l'Imperi Rus durant anys fins a ser derrotats.

Les societats dels boscs que vivien dels animals i de la fusta o del seu treball i experiència laboral com a sabaters, miners i experts forestals, als reis i administradors dels pobles colonitzats representaven un altre sistema de govern.

1.4. Cap a una història global del segle XIX

Al llarg de l'extens segle XIX observem el creixement d'una societat internacional més integrada.

Aquest segle fou sobretot un període d'internacionalització del nacionalisme, en el qual les idees i les pràctiques de l'estat nació arrelaren entre les elits de les cultures principals del món.

Ara bé, existiren uns processos globalitzadors anteriors. La globalització arcaica descriu les velles xarxes i dominis creats per l'expansió geogràfica de les idees i de les forces socials des d'un nivell local i regional a un d'interregional i intercontinental. Al segle XVII, el nou sistema cultural i econòmic del tràfic d'esclaus i la plata del Nou Món establia el primer període de globalització capitalista a una part de la regió atlàntica. Tres principis fonamentals eren subjacents en la globalització arcaica:

- la universalitat de la reialesa,
- el desig expansiu de la religió,
- les interpretacions morals o acceptades de la salut.

Aquestes foren les tres forces que crearen tendències subjacents en l'intercanvi global d'idees, persones i matèries primeres. En primer lloc, la noció de dret universal dels reis va portar-los amb els soldats i els seus gestors a recórrer grans distàncies a la recerca d'honor individual o familiar, ja fos en nom del catòlic Imperi Espanyol o de la supremacia manxú. Les grans corts, fins a les seves petites imitacions, eren grans imants per a les matèries primes prestigioses que arribaven de lluny: xals de Caixmir, sedes xineses, cavalls àrabs, etc. Fins i tot en les zones més aïllades del món, com el Pacífic, els grans reis buscaven objectes i menjars exòtics i carismàtics per simbolitzar la seva grandesa. La intel·lectualitat del món arcaic transmetia mitologies i sistemes ètics que complementaven les ideologies polítiques.

En segon lloc, fins i tot després del creixement del tràfic d'esclaus alguns dels majors moviments globals d'humans eren peregrinacions o grups que acompanyaven els visionaris que buscaven a Déu. Jerusalem o Roma retingueren el

Tribus forestals

És el cas, per exemple, de les tribus forestals de l'Índia, Birmanàia, Tailàndia i l'arxipèlag indonesi o fins i tot de la frontera siberiana, on aquests pobles no solament oferien recursos escassos i força militar, sinó que també eren vistos amb cert respecte com a mags blancs i remeiers.

magnetisme pels cristians de la Il·lustració. La diàspora dels franciscans i els jesuïtes, l'expansió dels mormons o els viatges habituals dels quàquers creuant l'Atlàntic al segle XVIII en són altres exemples.

En tercer lloc, la transmissió d'idees promocionà l'intercanvi de béns materials, i això a la vegada generà la difusió de noves idees. Els sistemes biomèdics del món —grecs, hindús, islàmics, taoistes i confucians— se solapaven. Els especialistes es llegien els uns als altres. El cacau arribà a Europa i el tabac a la Xina com a productes medicinals.

El comerç interregional de te, tabac i opi representa el segon nivell de la fase de transició cap al sorgiment d'un ordre modern internacional. Aquesta fase s'associà al tràfic d'esclaus i fou un període d'auge de les companyies col·legials europees —braços mercantils de l'estat— i de les reials societats de comerç creades a Àsia per controlar el negoci creixent. La globalització protocapitalista es desenvolupà parasitant els vincles anteriorment creats per la globalització arcaica. La primera etapa de l'autèntic imperialisme global (1760-1830) es materialitzà mitjançant aquestes relacions econòmiques, però els instruments de govern internacional i les ideologies que els informaven mantingueren característiques arcaiques.

La tendència globalitzadora no va afectar excessivament les relacions entre els individus, ja que hi hagué una gran diversitat de mitjans per enfortir i protegir la seva posició social. Encara no dominava el concepte ni de raça ni de nacionalitat, i prevalia un sistema de castes definides per l'honor, la puresa i el llinatge. La puresa de sang de l'aristocràcia europea era un pol de l'estatus, així com els descendents d'esclaus n'eren un altre. Els musulmans podien identificar si fa o no fa el sistema de castes europeu amb la seva pròpia manera d'entendre l'estatus, que es basava en els principis humorals i en la proximitat històrica amb la família del profeta. La societat xinesa també ha establert un sistema pel qual s'assignava més valor a la raça groga que a la blanca, associada a la falta de destresa mental, o a la negra, vinculada a les passions descontrolades. La casta com a mesura global d'estatus fou la clau discriminatòria en la interacció entre persones durant aquestes etapes inicials de la globalització.

2. La transició cap a la modernitat

Per analitzar els processos de canvi que caracteritzen el segle XIX, alguns historiadors, com C. A. Bayly, han apuntat l'existència de diversos avantatges competitius per part d'Europa respecte a la resta del món:

- En primer lloc, Europa disposava d'una gran font de recursos infrautilitzats en comparació de la Xina o l'Índia, i alhora va arreplegar mà d'obra i recursos gràcies a l'expansió del sistema esclavista de plantacions, cosa que proporcionà una enorme producció agrària barata. Europa exportà el seu excedent de població a Amèrica reduint d'aquesta manera el seu problema de densitat de població, que al segle XIX cada cop afectava més zones d'Àsia.
- En segon lloc, la productivitat agrícola probablement era més gran a l'Índia i la Xina, però tant els nous tipus de cultiu com una producció més intensiva van permetre a diverses parts d'Europa donar un salt endavant al segle XVIII. Així, Europa era capaç d'alimentar una creixent població urbana que augmentà més ràpidament que a la Xina, l'Índia o el Pròxim Orient.
- En tercer lloc, el nord-oest d'Europa avançà ràpidament i eficientment per explotar l'ús del carbó mineral. Aquest producte es transportava fàcilment a llargues distàncies per fer-lo servir de combustible en les revolucions industrioses i posteriorment en les revolucions industrials. A la Xina els combustibles fòssils estaven aïllats i no es podien explotar eficaçment.
- En quart lloc, unes institucions legals relativament estables garantien que els avenços tècnics i econòmics rendissin amb els seus corresponents beneficis. Els inventors i els innovadors podien guanyar molts diners. L'estabilitat geogràfica dels grups dominants incentivà la inversió progressiva en els petits avenços. L'herència de les guerres ideològiques europees del segle XVII implicà un acord tàcit entre els governs i l'elit per no posar en qüestió els drets de propietat. A les societats de l'est d'Europa, Pròxim Orient, Àsia i Àfrica la propietat era més vulnerable a la intervenció de l'Estat.
- En cinquè lloc, es desenvolupen institucions financeres independents respecte a les fortunes dels mercaders que s'havien convertit en banquers. Els holandesos foren pioners amb la figura de la societat per accions amb la qual evitaven els riscos dels llargs viatges mercantils. A la Gran Bretanya, el Banc d'Anglaterra actuava com a control de l'economia independent de l'Estat. L'aparició de la noció de deute nacional, avalada per la classe mercantil i terratinent, permeté un grau de transparència en els comptes

públics que a d'altres països no s'assolí. El paper moneda i l'aparició de bancs regionals a Nord-amèrica i la Gran Bretanya facilitaven els préstecs.

- En sisè lloc, el marc legal i l'organització corporativa en què pogueren operar les grans empreses permeté a les empreses de l'Europa occidental prendre avantatge.
- Finalment, les guerres europees del segle XVII havien creat un vincle entre la guerra, les finances i la innovació comercial que beneficiaren simultàniament les tres activitats. La maquinària bèl·lica europea era especialment cara i complicada perquè era amfíbia. La producció agrícola de les plantacions negreres del Carib era tan valuosa que s'invertiren grans quantitats de diners per tal de crear sistemes per mantenir i abastir les naus que protegien les illes. Els mutus conflictes entre estats europeus incentivaren la innovació de nous mètodes de combat per terra, el desenvolupament de noves armes més mortíferes i també de sistemes de finançament per mantenir el creixent nombre de soldats professionals. Això va donar un gran avantatge al comerç internacional europeu. Les naus i les empreses europees es beneficiaren del valor afegit de l'expansió comercial global del segle XVIII.

2.1. Estats patriòtics

Amb l'emergència de grans mercats regionals integrats, la gent començà a conèixer-se i s'establí una solidaritat regional que transcendia els interessos de la classe social local. Les xarxes d'especialització agrícola i protoindustrial portaven menjar i altres productes a la capital o els distribuïen des d'ella. Aquest llarg procés d'integració econòmica se sustentava en un sentit creixent de patriotisme entre la noblesa i la classe comercial. Cada vegada més compartien formes d'educació i sistemes legals semblants, i les mateixes tendències en el consum i l'oci.

La religió i la guerra foren altres dues forces que acceleraren la progressiva construcció de la pàtria. Les identitats es forjaren davant l'amenaça dels perillosos «altres»: gent amb creences, idiomes i valors diferents. La combinació d'un patriotisme ferotge amb la convicció que França defensava una missió espiritual universal prengué ràpidament un matís laic durant les guerres revolucionàries. A l'extensa àrea germànica els novel·listes i dramaturgs elogiaven els antics herois i reforçaven el sentiment nacional de germanitat enfront del francès. Això succeïa fins i tot quan l'ordre polític alemany encara estava fragmentat en un centenar d'estats. Un símptoma d'aquest creixent sentit de la identitat francesa fou el generalitzat ús del francès per a les oracions i el sermó rere la missa en llatí a les esglésies durant el segle XVIII. Al segle XVIII un sentit cohesiu de la identitat patriòtica associada a la guerra va ser típic dels estats europeus i de les seves colònies americanes, almenys entre els grups dominants. Després de l'any 1793, Europa es veu immersa en canvis ideològics molt més

Exemple de sentit de patriotisme

Un exemple d'això eren els rituals de la cort francesa, que portaren a la noblesa a residir durant grans períodes de temps a París, fet que fomentà una identitat comuna.

generalitzats i en conflictes armats entre estats que arrossegaren milions de joves a lluitar per les autoproclamades nacions. Els ideòlegs promogueren el concepte més unitari i sòlid de nació sobirana, amb fronteres més nítides i polítiques més vigoroses de supressió o exclusió de religions i ètnies alienes.

Quan els historiadors destaquen el patró irregular, contradictori i canviant de l'aparició d'identitats patriòtiques a l'Europa moderna, allò que realment fan és disminuir la diferència entre Europa i la resta del món. No hi ha cap dubte que el govern de la Gran Bretanya creà l'Índia; el de França, Algèria i el Vietnam; el d'Holanda, Indonèsia; i els d'Espanya i EUA, Filipines, com espais nacionals clarament delimitats. A Àsia i Àfrica, abans de l'expansió europea o en el seu inici ja es formaven, dissolien i es tornaven a formar identitats centrades i territoris patriòtics que eren fidels a valors més amplis que a una senzilla lleialtat dinàstica.

La proliferació d'idees vinculades a sentiments nacionals previs o a l'exaltació de l'etnicitat significà un reforçament del poder de l'Estat. Sovint en diversos regnes asiàtics la promoció de la idea de nacionalitat i d'etnicitat provenia a vegades dels mateixos governants. L'emperador xinès Qianlong celebrava les gestes dels soldats xinesos han, liderats per la seva dinastia manxú, però a l'hora de fer-ho sembla haver perpetuat la idea d'una identitat xina han. Aquesta es contradeia amb la solidaritat manxú. En aquests casos, un sentiment nacional preexistent a Àsia serví com a base per a la irregular aparició de sistemes polítics nacionals. D'altra banda, la identitat sovint era més forta en zones perifèriques i en els territoris més petits, vulnerables a causa de la seva distància i dels enemics estrangers. Els caps i nobles de Sri Lanka portaven molt de temps incubant un sentiment d'orgull local contra els tàmls del sud de l'Índia i contra els saquejos portuguesos. Els birmans, coreans i vietnamites també mostraven un sentiment d'identitat nascut dels ritus religiosos específics, un idioma comú i llargues guerres contra veïns agressius, tot abans del segle XIX.

Els estats basats en el llinatge i amb limitats poders centrals seguien predominant a la majoria de l'Àfrica subsahariana, tot i que es produïren alguns canvis a mig segle XVIII. Els governs de l'est i el centre de l'Àfrica havien començat a crear estats en els quals es recaptaven impostos i es mobilitzaven els homes per a la guerra, un procés que incrementà la identitat grupal. L'existència de sistemes polítics més centralitzats i bel·licosos ajudà alguns pobles africans a resistir la invasió europea, tot i que només temporalment. Altres, com Benín o el Congo, col·laboraren amb els europeus i temporalment es feren més forts. No obstant això, sovint les condicions de vida eren en molts sentits millors en les societats descentralitzades extraestats, on era més fàcil accedir als béns i a l'honor.

Allò diferent de l'exemple europeu occidental no sempre fou, per tant, l'existència d'estats forts i definits, ni d'identitats patriòtiques heretades.

Allò que cal destacar és que a Europa coincidiren amb el dinamisme econòmic un aparell militar ben preparat i una rivalitat ferotge entre sistemes polítics de mida mitjana. Europa fou excepcional temporalment no a causa d'un sol factor sinó arran de la imprevisible acumulació de moltes característiques que es donaren per separat en altres regions del món.

Si només ens centrem en contingències econòmiques, identitats patriòtiques i poder estatal ens falta un element important: el teixit social, desenvolupat amb celeritat a Europa i Nord-amèrica al segle XVIII, que permetrà als individus reunir-se i debatre, i així adaptar les seves institucions, convertint-les en eines més eficients per acumular diners, poder i coneixement.

2.2. La sociabilitat i el públic crític: Europa

A mitjan segle XVIII apareix una societat civil com a nexa entre Estat i societat. Molt aviat els historiadors començaren a considerar el públic crític com el principal espai dissolvent de l'Antic Règim. Aquesta valorització historiogràfica de la sociabilitat i l'eclosió del públic crític es produí arran de l'anomenat *gir lingüístic* de les dècades dels vuitanta i noranta del segle XX, en el qual l'intercanvi d'idees, la creació de vincles culturals i la invenció de cerimònies s'interpretaren com esdeveniments socials tan rellevants com ho havien estat els fluxos de capital i la integració dels mercats.

A Anglaterra el mecenatge de l'aristocràcia i de la reialesa seguia sent rellevant, però la plebs i les famílies de mercaders prengueren part en la fundació d'un gran número de nous clubs que es dedicaren a l'ensenyament, el comerç, l'intercanvi d'opinions o l'esport durant els segles XVII i XVIII. Malgrat els reclus de l'església, no totes les associacions eren de lliure pensadors ni de deistes; a indrets com a Alemanya hi havia associacions de cristians pietistes que ampliaren la seva organització entre els anys 1770 i 1820. L'expansió de les associacions amb les seves subscripcions, actes i butlletins, va tenir un paper important en l'establiment d'una base per a una classe política més àmplia i un públic més crític. Però d'aquestes associacions en quedaren excloses les dones i les classes treballadores: mentre les primeres només s'organitzaren en salons dirigits per dones aristocràtiques, les segones s'articularen en societats de socors mutu per preservar les seves condicions de vida. Ara bé, tot intent d'associació contra els caps per millorar les seves condicions va ser reprimit amb hostilitat.

Les associacions oferiren a la societat occidental força, solidesa i cohesió tant interna com externa enfront de qualsevol agressió. La proliferació de formes de sociabilitat va facilitar la posterior expansió del capitalisme per mitjà

d'associacions amistoses, de borses de valors i d'agents d'assegurances. L'esfera pública reclamava una opinió experta que avalués críticament els actes de l'Estat, del rei i dels nobles, i això va ajudar a fer que les institucions funcionessin de manera més eficaç i dinàmica. El vincle entre la formació del capital, la sociabilitat, la cultura impresa, la guerra i l'organització de les finances estatals a l'Europa occidental i les tretze colònies suggereix que tenien una avantatge estructural i no simplement una situació relativa favorable respecte a Àsia i Àfrica, com ha apuntat l'historiador David Landes. Ara bé, C. A. Bayly prefereix parlar d'adaptacions al canvi diferents o més lentes a Àsia i Àfrica, ja que no es produeix un estancament.

2.3. Sociabilitat i públic crític: Àsia i Àfrica

Irònicament, l'èxit dels grans regnes d'Àsia i el nord d'Àfrica durant els segles XVI i XVII els va fer més difícil dur a terme els canvis per adaptar-se als nous temps. Els seus reis mantingueren la seva autoritat carismàtica però els règims eren menys intervencionistes. L'Estat a les terres africanes i asiàtiques s'ocupava més de protegir els camperols que de garantir la riquesa comercial. Tampoc no se centrà en acumular més i més armament per a les guerres d'agressió contra els seus veïns petits. Els estats africans i asiàtics evitaren l'equivalent de les guerres de religió europees. Però els seus problemes eren de dimensió i de distribució dels recursos ja que, a diferència dels europeus, no havien après a dominar noves eines d'agressió i organització social en el curs de les guerres.

Al final del segle XVII i al principi del XVIII els moviments de sociabilitat i els mitjans de pensament crític seguiren desenvolupant-se a Àfrica i Àsia. Les crítiques a l'ordre polític establert s'expressaven en termes religiosos, però això no significava que els crítics mirassin només enrere. Al món islàmic, la fi del primer mil·lenni des de la revelació del profeta va portar a una poderosa revaluació de l'Estat i la societat, acompanyada de moviments de purificació i atac contra la laxitud moral dels governants mundials. Fins i tot abans del XIX, la intel·lectualitat otomana s'adonà que estaven en declivi enfront d'un Occident rejuenit.

L'esfera pública islàmica sempre tingué com a centre els debats dels homes piadosos a la plaça de la mesquita, la medina, i fou incentivat arran dels problemes que patiren els musulmans al segle XVIII. Els mahometans fundaren noves associacions que es dedicaren a l'ensenyament i a l'alfabetització, i n'elogiaren la disciplina moral i social. Aquests moviments representaven una resposta al canvi global que s'estava produint, tan profund però més prolongat de com a Europa ho foren l'auge del nacionalisme i la centralització de l'Estat.

La societat índia es renovava periòdicament a causa dels moviments que proclamaven l'adveniment del regne just, el Dharma. Aquests moviments acostumaven a predicar la insignificança de les jerarquies mundanes, incloses les restriccions estrictes que el sistema de castes imposava a la sociabilitat. També crearen nous tipus de congregació i associació que permeteren les connexions i contactes entre les comunitats comercials del sud i sud-est.

Dues generacions d'estudiosos moderns han treballat per demostrar que el Japó del segle XVIII es va mantenir adaptable tot i la descentralització política que ha estat estigmatitzada com *feudalisme*. La seva economia era forta i els coneixements holandesos —medicina i botànica tradicionals d'Europa occidental— penetraren per mitjà de les escoles de samurais dels diversos dominis. La cultura japonesa de l'honor aristocràtic assegurava l'estatus als erudits, que es mantenien al dia de les últimes idees de la Xina o dels problemes d'occident. Els samurais i el poble criticaven el govern Tokugawa, comparant-lo amb els regnes idealitzats del passat japonès i xinès. No obstant això, les crítiques se centraven en els mals, abusos i ineficiències del present.

Tots aquests exemples demostren que les cultures no occidentals responien als canvis polítics i econòmics globals del segle XVIII i començaments del XIX. Darrera els renaixements de la saviesa confuciana i les controvèrsies doctrinals islàmiques podem discernir els esforços dels governs i dels intel·lectuals per afrontar els problemes d'organitzar la societat i l'experiència humana.

A Àsia i Àfrica, els erudits es veien limitats pels comitès de rituals xinesos o les escoles islàmiques o equivalents. Al contrari, els europeus i americans podien fer-se famosos i rics amb polèmiques públiques sobre astronomia, mecànica i medicina. Les universitats europees foren molt més actives i innovadores al segle XVIII del que ens imaginem. La importància, doncs, rau en l'estímul intel·lectual per l'avenç del coneixement i les recompenses materials que se'n podia obtenir més enllà de l'aplicació pràctica de la tecnologia específica. Per altra banda, amb les innovacions en les emergents ciències socials sorgiren noves formes de pensament.

Els sikhs

Un important moviment religiós reformador fou el dels sikhs del nord de l'Índia. Durant el segle XVIII, el moviment sikh s'expandí no solament entre les classes comercials, sinó també entre les grans castes de camperols del nord de l'Índia.

3. L'eclosió del món modern per mitjà de les revolucions

3.1. Revolucions mundials (1780-1820)

La crisi mundial de l'any 1780 a l'any 1820 s'havia desencadenat arran del desequilibri militar i financer, ja que des de la *revolució militar* (definida així per G. Parker) de finals del segle XVII, cada vegada es requerien més impostos per sufragar les guerres. Aquesta tensió primer afectà els imperis agraris pluriètnics del sud i l'oest asiàtics i després s'estengué per Europa i les colònies americanes fins que acabà ensorrant o debilitant les monarquies europees. Ara bé, la crisi era més profunda i des de la segona meitat del segle XVIII s'havia produït la proliferació d'espais de sociabilitat i de la premsa a Europa i Amèrica. Per entendre aquesta situació, C. A. Bayly s'ha centrat en l'estudi de les diverses cultures d'oposició que convertiren els conflictes econòmics en greus crisis socials.

La historiografia ha mostrat com la incompetència financera de la monarquia francesa esdevingué una qüestió moral, centrant la responsabilitat en una cort representada com a luxuriosa, degenerada i pervertida sexualment. Robert Darnton ha posat en relleu que els llibres que llegien els francesos en la seva majoria eren prohibits, recollien rumors o debats. Tot això erosionà la legitimitat moral de l'aristocràcia, la monarquia i el clergat. El blanc de les crítiques fou la reina Maria Antonieta, tant per la seva condició de dona com d'estrangera, i que s'erigia en la responsable de la corrupció i d'haver abocat el rei a traïr el seu patriotisme francès. L'estricta doctrina de la sobirania popular, fomentada pels intel·lectuals radicals, va omplir el buit d'autoritat i generà tota una nova simbologia per sustentar la legitimitat de les noves fonts de poder. La resistència catòlica i dels lleials a la monarquia desencadenà un contraatac que provocà més terror que les mesures revolucionàries, sense que es pogués imposar cap discurs moderador basat en la legalitat, la religió o la política. A Anglaterra els historiadors han mostrat com l'antiga tradició de revoltes i protestes radicals fou domesticada a la segona meitat del segle XVIII. L'extensió de la guerra contra la França revolucionària va generar la por vers el catolicisme i el jacobinisme entre una burgesia espantada per una possible subversió de l'ordre social malgrat sentir-se distant de la cort anglesa i de Londres. La lleialtat a la corona esdevingué un element cabdal de la cohesió política malgrat la impopularitat de la família reial, i el deute nacional s'interpretà com una prova de la vinculació contractual entre els britànics i no pas del malbaratament de recursos de l'aristocràcia. Els dubtes sobre l'església dels reformistes evangelistes i dels filòsofs populars no suscitaron un enfrontament radical contra ella com succeí a França, sinó que molts d'ells formularen opinions conservadores, volent aplicar la racionalitat il·lustrada a la resolució dels problemes com la

pobresa o la ignorància. Res a veure amb allò que havia succeït vint anys abans a l'altra banda de l'Atlàntic quan s'oposaven a l'administració reial, percebien el monarca com un tirà i apel·laven a un govern recte.

L'anàlisi i l'estudi de la França revolucionària per mitjà de la cultura popular, les creences i la representació política han generat un model de revolució per explicar com es passa de la tensió social a l'esfondrament d'un règim polític. Interpretacions semblants han aparegut a les crisis que es produïren en els grans regnes d'Àsia i Àfrica. La Xina va seguir creixent durant el segle XVIII, però durant el darrer terç del segle s'incrementaren les dissidències internes que exacerbaren els problemes econòmics. S'estengueren els rumors de l'adveniment de l'apocalipsi i els monjos estengueren el budisme, que oferia confort per assegurar la salvació de la Terra i la desaparició dels poders terrenals. Això va corrompre la legitimitat dels savis erudits confucians i alhora s'instigava l'enfrontament entre allò manxú i allò han, entre la classe dirigent i el budisme popular. La mort de l'emperador Qianlong el 1799 provocà l'esclat d'un enfrontament entre nobles manxús per prendre possessió d'espais en l'administració reial i per incidir sobre el nou emperador. Durant dues dècades esclataren revoltes al nord i el sud de la Xina en les quals la legitimitat es fonamentava en el budisme mil·lenarista, el taoisme popular, l'espiritisme o el mil·lenarisme cristià. Totes aquelles revoltes denunciaven la corrupció dels buròcrates i el mal govern de les autoritats locals, quedant en un segon pla la figura del monarca.

El Japó no fou immune a la situació i patí una guerra civil i diversos atacs estrangers. El decreixement de l'expansió econòmica provocà queixes sobre la incompetència i la legitimitat de la dinastia Tokugawa. Al Japó la població va créixer més lentament que a la Xina i les seves economies locals seguiren interconnectades tot i la descentralització política. Els intel·lectuals i administradors del règim Tokugawa saberen contrarestar els moviments de dissidència i heterodòxia millor que a la Xina. D'aquesta manera el govern dels samurais i dels comerciants rics va poder controlar la dissidència per mitjà dels programes educatius i d'un moviment de reforma religiosa fins i tot durant la restauració Meiji de 1867-1868.

L'Imperi Otomà, que havia perdut el control sobre les seves províncies més llunyanes, adoptà un model de reformes basat en el Tanzimat, que pretenia garantir la supervivència del sultanat i protegir la religió. Tot i això, els elements radicals de la comunitat islàmica seguiren amenaçant el govern i les autoritats religioses. Així el wahhabisme, moviment purista de l'Aràbia, s'havia erigit en una amenaça per a l'Imperi Otomà. Ibn Abd-al-Wahhab, el seu líder, havia condemnat les modificacions religioses i la corrupció de les ciutats àrabs, enriquides amb l'expansió comercial. El seu missatge tenia un contingut polític perquè s'adreçava als pobres, tant de les urbs com els nòmades. Malgrat el component conservador, el moviment wahhabita es difongué com a símbol de la modernitat fins que fou aturat pels exèrcits otomans.

En tots i cadascun dels casos examinats la legitimitat del governant depenia de la seva habilitat per aparentar equitat en la presa de decisions.

3.2. L'èxit de l'estat modern

La sobirania popular, el desig d'igualtat i l'exigència de llibertat en tots els camps semblava que havia de posar fi a la corrupció i els monopolis. Les ideologies llibertàries es vincularen a exigències laborals i a demandes de liberalització que afectaven la majoria de societats comercials.

Mentre als Estats Units triomfava una noció àmplia de la ciutadania, a Europa se succeïen les revolucions liberals: Espanya (1820), Nàpols i Sicília (1820), Portugal (1820), Piemont (1821) i França (1830). Totes elles eren el llegat de l'onada revolucionària que s'havia estès des de l'any 1789. Idees similars arrelaren a l'Índia o a l'Amèrica Llatina amb l'objectiu de posar fi als privilegis de l'església, de l'aristocràcia i de les castes. També s'expressà en moviments antiesclavistes a la Gran Bretanya, França i els Estats Units.

La idea que el poble tenia drets i podia actuar com una força política es globalitzà.

Els esclaus del Carib, els activistes de les castes baixes de l'Índia i els artesans de Gènova podien reclamar els drets del poble i ser entesos i temuts. Els postulats radicals i igualitaris generaren una resposta alhora entre aquells que volien preservar els seus privilegis vinculats a l'Antic Règim i aquells que veien amenaçada la seva supervivència i exigien el retorn a un sistema corporatiu basat en la protecció i la justícia. De vegades aquestes alternatives alimentaren opcions refractàries a la modernitat, i en d'altres desenvoluparen propostes utòpiques de caràcter socialista. Fora d'Europa la racionalització legislativa i els canvis econòmics abocaren els intel·lectuals nadius a reclamar mesures proteccionistes com succeí a l'Índia, mentre que a Egipte els artesans optaven per alternatives antioccidentals, com era el puritanisme religiós, per evitar la destrucció del seu sistema de vida.

L'Estat es va consolidar després de l'etapa revolucionària, ja que es fonamentava en unes idees basades en els drets dels homes i la seva capacitat de participar en els governs.

Això els havia permès temperar la rellevància de l'ortodòxia religiosa dels règims antics en els quals el monarca era el màxim defensor de la fe. Napoleó instituí un nou model basat en els principis de la raó revolucionària, que havi-

en de portar a la modernització dels països. Un conjunt de dèspotes il·lustrats l'imitaren a Amèrica, Egipte o Europa en les primeres dècades del segle XIX. Gradualment la diversitat religiosa emergí en els règims europeus i s'acabaren les persecucions i discriminacions cap a jueus a Itàlia i els estats alemanys o fins i tot cap als catòlics a la Gran Bretanya. Els dissidents de l'Índia o les noves colònies britàniques com Canadà, Austràlia o Sud-àfrica aconseguiren una major influència social i política. Les tropes napoleòniques en les seves expedicions a Itàlia o Egipte maldaren per difondre un model d'estat modern i racional que havia de posar fi a societats que consideraven corruptes o menys desenvolupades perquè no gaudien d'una societat civil i les seves institucions, tant econòmiques com polítiques, mantenien un sistema de privilegis d'origen feudal. Aquesta ideologia fou la mateixa que s'imposà a l'Índia quan Lord Cornwallis expulsà els mestissos i indis dels càrrecs administratius per considerar que les dècades de tirania els havien corromput.

L'Estat es reafirmà en la mesura que consolidà un grup de notables a qui els garantia la propietat de les seves terres i alhora assumien responsabilitats de l'administració estatal en l'àmbit local. L'Estat es convertia en garant de les propietats dels terratinents i a canvi imposava un nou sistema de recaptació fiscal i d'administració més modern als terratinents, i això es produí tant al centre d'Europa com a Amèrica o l'Índia.

Per altra banda, alguns grups d'elits indígenes participaren en l'organització i codificació del nou ordre social en els territoris conquerits pels imperis, fet que suposà el ressorgiment de l'Estat. Alguns intel·lectuals nadius adaptaren els conceptes de civilització i barbàrie que els imposaren els seus conqueridors.

Les guerres revolucionàries i l'ocupació napoleònica conduïren els patriotismes del segle XVIII cap als nous estats nació. Aquestes corrents foren més intenses a Europa però també emergiren a Amèrica del Sud. A Rússia, Alemanya o Espanya es produïren mobilitzacions massives amb connotacions nacionals, quelcom que fins llavors no havien pogut fer ni les monarquies ni l'església, tot i que aquestes dues institucions seran cabdals per a la consolidació d'aquestes nacions en estats, implicant-se plenament per garantir la seva supervivència. Els pobles subordinats d'Europa, que havien vist com se sotmetien els seus patriotismes a lleialtats imperials, apel·laren a la religiositat profètica per instituir les seves futures nacions, com succeí a Polònia o Irlanda. Aquest fenomen també es produí al nord d'Àfrica, Índia o Ceilan, on les guerres revolucionàries i l'imperialisme reforçaren les identitats patriòtiques atorgant-los un renascut sentiment religiós. Al Marroc i Algèria els musulmans veieren en Napoleó i successors uns nous croats que els portaren a identificar la seva fe amb la seva pàtria. Enfront la conquesta britànica de l'Índia els líders regionals apel·laren a un sentiment de patriotisme regional implícit basat en el costum i la llar per oposar-se als invasors. Com va succeir a Europa, l'obertura del món, l'expansió de la comunicació i les conquestes van forjar noves identitats. El rajà, Ram

Mohun Roy, liderà els bengalís de la ciutat de Calcuta per descobrir una cultura hindú que tenia drets i requeria de representació, i ho feia mirant el seu passat hindú en relació al prisma europeu. La premsa índia popularitzà les lluites posrevolucionàries d'europes com irlandesos i genovesos, en les quals s'emmirallà la reivindicació dels drets dels indis.

Durant tot el segle XIX les ideologies vinculades a la nació maldaren per unir-se al poder estatal per mitjà del lideratge de moviments nacionalistes que reivindicaven una projecció institucional en l'organització del poder, però sovint aquestes demandes desencadenaren conflictes destructius.

4. Nacions i imperis

4.1. El sorgiment de les nacions

Actualment els historiadors, a diferència dels seus predecessors del segle XIX, no consideren que les nacions sorgissin d'una manera natural i s'argumenta que foren construïdes per les forces polítiques i socials. El debat ha girat entorn de quines foren les condicions que permeteren articular les nacions.

A la dècada dels vuitanta el politòleg E. Gellner establia que l'eclosió del nacionalisme estava vinculada a la industrialització i urbanització. Així, a l'Europa del segle XIX i començaments de segle XX, i a l'Àsia i l'Àfrica a partir de l'any 1930, la població reunida en espais urbans fou la més propícia a definir-se com a nació i reclamar un estat. En paral·lel, altres científics socials establiren que el nacionalisme era una creació de l'estat que al final del segle XIX, com apunta E. Hobsbawm, estava en mans d'unes elits burgeses. Els estats promogueren l'ensenyament popular, defensaven la ciutadania i les seves obligacions, i exercien un control institucionalitzat sobre la població que tingué com a expressió icònica el passaport. Des d'una perspectiva més antropològica, B. Anderson sosté que fou el sentiment compartit l'element clau del nacionalisme, i no tant les relacions de poder a l'estat. Defineix les nacions com *comunitats imaginades* generades per llibres i premsa que emanen de les elits, i és interpretada com l'expressió impresa dels sectors preponderants del sistema capitalista. L'avantatge de la tesi d'Anderson és que permet explicar com aquells col·lectius que no estaven sotmesos al capitalisme, a la urbanització, industrialització o fins i tot a un estat central fort s'incorporaren a les nacions. La seva obra es basava en l'estudi de la Indonèsia holandesa i la Indoxina francesa.

L'aparició de les nacions es produí amb les revolucions constitucionals durant la primera onada revolucionària del segle. Els nous règims polítics es fonamentaren en l'exercici de la sobirania nacional, que no sempre s'identificava amb la participació de tots els ciutadans. La nació s'havia convertit en la principal font de legitimitat d'un estat. Les guerres globals durant el segle aguditzaren i ampliaren el sentiment de nacionalitat i la transformació dels mitjans de comunicació i transport facilitaren la circulació, l'intercanvi i l'adaptació d'aquesta ideologia.

Al final del segle XIX les nacions europees més cohesionades nacionalment es projectaren cap a l'exterior i formularen un nou imperialisme que es va fer palès amb el repartiment de l'Àfrica. Mentre s'intensificava el nacionalisme europeu en la seva dimensió imperial sorgien organitzacions nacionalistes en els territoris imperials que reivindicaven un sentiment nacional que evocava una «comunitat imaginada» autòctona que es distingia de l'imperi. Quan la Gran Bretanya ocupà Egipte el 1882, va haver de lluitar contra una coalició de militars, clergues i terratinents, que eren una expressió d'una identitat nova d'allò que havia estat una província al sud de l'Imperi Otomà.

Cal tenir cura a l'hora d'interpretar les diverses formulacions del nacionalisme del segle XIX i no caure en anacronismes identificant-los retrospectivament amb el nacionalisme del segle XX. Els líders de les colònies blanques britàniques foren lleials a la Gran Bretanya, tot i que la integració socioeconòmica començava a generar uns nacionalismes regionals a Australàsia, Canadà o Sud-àfrica. Ara bé, fora útil esclarir la diversitat de nacionalismes: en primer lloc, els nacionalismes que procedien dels vells patriotismes que s'establien en comunitats relativament homogènies en religió i llengua, i s'havien consolidat arran d'una llarga tradició d'estat centralitzat i bon govern (Anglaterra, França, Japó o Sri Lanka i Maharashtra Índia). En aquests nacionalismes la construcció nacional és feta tant per les elits com pels seus grups subordinats. Aquesta categoria de nacionalisme ha estat definida per A. D. Smith o Adrian Hastings, que són més escèptics respecte la idea que el nacionalisme és una construcció recent. En segon lloc, els nacionalismes creats pels estats. El nacionalisme belga sorgí arran del naixement del regne dels belgues el 1831, i el llatinoamericà després de la creació dels estats independents als anys vint i trenta del segle XIX.

La memòria, les tradicions, l'ensenyament i l'aparició de la política nacional aconseguiren que el sentiment de nacionalitat s'aguditzés de generació en generació. Els llocs de la memòria crearen un paisatge sagrat del nacionalisme. La insistència de l'Estat en el servei militar, producte de les guerres d'unificació, imprimí un sentiment de destí nacional en la ment de les generacions futures. Els llibres escolars, les novel·les romàntiques, els atlas, els entrenaments públics i les desfilades militars serviren per mantenir viu el sentiment nacional. La lluita per la democratització dels règims liberals o l'abolició de l'esclavitud suscitaron també l'auge del nacionalisme popular, que de vegades generà règims de caràcter autocràtic de base popular com el de Napoleó III després de la revolució parisenca de l'any 1848 o el frau electoral sistemàtic en alguns estats nord-americans. En d'altres territoris el nacionalisme no va anar acompanyat de la democràcia a Itàlia i Alemanya, ja que el comte de Cavour i O. von Bismarck desconfiaven de l'ampliació de la participació en els governs representatius perquè creien que es podien transmutar en règim autoritaris.

Tot i que la sobirania popular tingués poca rellevància en el desenvolupament dels nacionalismes, a partir de l'any 1860 serà un moment en el qual sorgiran els partits polítics nacionals. El poble, tot i no poder votar, esdevindrà gràcies als partits i als grups de pressió una font de legitimitat de la política nacional per tal d'apoderar-se del control de l'Estat. Aquesta situació es posarà en relleu quan apareguin organitzacions que agrupin individus en funció dels seus interessos econòmics, culturals, religiosos o polítics, i actuïn en l'àmbit nacional.

La nacionalització d'aquestes formes de sociabilitat es produirà per la reivindicació nacional de les demandes d'aquestes associacions sectorials. A les colònies, l'electorat era poc nombrós; no obstant això, sorgiren grups de pressió i partits nacionals al final del segle XIX als imperis colonials britànic i holandès.

L'expansió dels mitjans de comunicació fou clau per fomentar l'adhesió dels partits polítics nacionals. La premsa va créixer exponencialment i va abandonar l'àmbit provincial per dedicar-se al mercat nacional. La revolució de les comunicacions tingué un efecte en els països asiàtics com fou la revolució constitucional a Pèrsia el 1909, en la qual el telègraf fou clau per fomentar un sentiment d'esforç nacional compartit. Els efectes foren ambivalents, s'enfortiren la societat civil i alhora els governs nacionals. Els mitjans de comunicació serviren per desenvolupar els anhels de la llibertat d'expressió però es veieren coartats per la voluntat de control dels governs i les elits. Aquesta tendència a controlar la premsa es consolidà en la mesura que s'estenia un nacionalisme combatiu a les pàgines dels diaris que inflamava l'opinió pública. Abans de la Guerra de Cuba de 1898, la premsa dels Estats Units creà una onada d'antipatia cap a Espanya.

Els imperis l'economia dels quals era essencialment agrícola van veure sorgir els nacionalismes. Mentre a Europa i Àsia Central l'Imperi Rus i l'Imperi Austrohongarès negociaven amb l'auge d'un nacionalisme rus ortodox o hongarès, respectivament, en d'altres territoris de l'imperi afloraven nacionalismes allunyats de l'estat com eren el polonès o el lituà a Rússia, o el txec, eslovac o romanès a Àustria-Hongria. A les zones europees de l'Imperi Otomà, des de la independència de Grècia (1822) progressaren els nacionalismes en les zones cristianes —Sèrbia, Romania i Bulgària— que foren incentivats per les potències europees. Rere els intel·lectuals nacionalistes sorgí un nacionalisme camperol que percebia la independència de l'imperi com la millor garantia d'assegurar-se la propietat de les seves terres. A la major part dels seus territoris, l'Imperi Otomà va debatre's entre la idea de governar la diferència i la d'imposar un estat fort, tendència que s'aguditzà amb la revolució dels Joves Turcs de 1908, que no tingué una correspondència amb l'extensió d'un sentiment *panturc*. Els joves militars es feren amb el control del país i restauraren la primera Constitució de 1876, però revisada. Ara bé, no desenvoluparen un model nacional occidental sinó que el *panturquisme* es dissolgué en el patri-

otisme imperial otomà en què participaven armenis i àrabs. L'extensió de la llengua turca a les províncies àrabs, que fou una iniciativa inicial, s'abandonà ràpidament. Al nord d'Àfrica s'estengué la idea d'una guerra santa contra Occident arran de la presència occidental, els francesos a Egipte amb Napoleó (1798) o la invasió francesa d'Algèria (1830), generant una onada de solidaritat àrab i provocant nombroses revoltes durant tota l'ocupació francesa.

A partir de la dècada del 1830 els reformadors indis i els conservadors reclamaren una política pròpia per Bengala i l'oest de l'Índia. Aquesta era una resposta davant la importació britànica de la primera industrialització de l'Índia i les pressions que exercien els europeus per obrir la península al lliure comerç. Les elits comercials índies negaren que el Gran Alçament de 1857 tingués un component patriòtic, però l'acció dels expatriats britànics com a resposta generà la necessitat de crear un ressorgiment polític de l'Índia per mitjà d'una comunitat nacional. Diverses associacions i elits índies participaren en la fundació del primer Congrés Nacional Indi, celebrat a Bombai el 1885, i articularen les protestes davant les expressions d'ocupació britànica, els desavantatges econòmics i racials, i alhora s'expressaren hereus dels vells patriotismes regionals, enaltiren les virtuts de la producció manufacturera índia i denunciaren la necessitat d'alliberar la terra de la contaminació que comportava matar vaques i consumir alcohol.

La dinastia manxú Qing havia institucionalitzat les diferències entre els han i els manxús com a part de la seva ideologia imperial. Cap al 1900 s'havia estès un moviment nacionalista xinés, reforçat amb la idea de la seva diferència racial, que convivia amb el patriotisme imperial Qing. Les derrotes a les Guerres de l'Opí i els tractats comercials amb els occidentals de la dècada del 1860 es perceberen com una injustícia. La presència d'occidentals, tant missioners cristians com comerciants, va significar el sorgiment d'un moviment nacionalista popular tant entre les elits com entre el poble. Aquesta fou la situació que es produí el 1900 quan el moviment nacionalista liderat per la milícia rigorista de Yihetuan, que els occidentals anomenaren Bòxers, es revoltà contra missioners i comerciants estrangers, i declararen la seva lleialtat a l'emperadriu xinesa. La resposta occidental fou una invasió europea, japonesa i nord-americana. Entretant un nacionalisme més modern i anti-Qing sorgia entre la classe mitjana i comercial de les zones costaneres, educada per missioners i entre la diàspora xinesa al sud-est asiàtic.

4.2. Els imperialismes

Els historiadors europeus estudien els estats nació i els grups exclosos d'aquests, mentre que els historiadors no europeus analitzen els efectes de l'imperialisme i proposen teories de nacionalisme no europeu que es basen en com es representava la nació amb símbols genèrics, cerimònies i temes literaris.

L'experiència de l'expansió imperial definí identitats patriòtiques tant entre els conqueridors com els conquerits.

L'ocupació britànica de Ceilan el 1818 o la repressió holandesa de la revolta de Java entre els anys 1825-1830 definí una genealogia de la resistència patriòtica contra les potències colonitzadores que serà utilitzada per generacions posteriors de nacionalistes.

Foren els anys del nou imperialisme quan Europa s'annexionà l'Àfrica subsahariana. Al final de la dècada del 1870 França consolidà la seva posició a la costa oest d'Àfrica i envià els seus exèrcits colonials cap al Sudan. El 1882 la Gran Bretanya ocupà Egipte i al final de segle consolidà el seu control sobre el sud, centre i est d'Àfrica al voltant de les petites repúbliques afrikaners de l'Estat Lliure d'Orange i el Transvaal. Durant la intervenció occidental i japonesa per sufocar la revolta dels Bòxers (1900), només la rivalitat entre les potències impedí que es dividissin la Xina de la mateixa manera que s'havia fet amb l'Àfrica. També fou un temps en el qual les potències imperials ocuparen els territoris annexos: Holanda ocupa l'arxipèlag indonesi, el Brasil l'Amazònia i Rússia i el centre d'Àsia. Alemanya, després d'imposar-se militarment a Europa, s'apropià de Tanganyika, l'oest d'Àfrica i una colònia a Nova Guinea. Els britànics consolidaren la seva influència informal sobre el Golf Pèrsic, a l'Afganistan, el Tibet i el nord de Birmània. L'Imperi Otomà es va projectar cap a les valls dels rius Tigris i Èufrates i el sud d'Aràbia.

Diverses teories han volgut explicar el nou imperialisme de finals del segle XIX. La marxista apel·là a arguments econòmics pels quals les elits capitalistes dels països europeus, després de proveir-se dels recursos del seu entorn, empraren les forces militars per apropiarse dels recursos mundials. Altres explicacions economicistes afirmen que el mercat financer volgué estendre's mundialment i per fer-ho els calia que el món fos un lloc més segur per fer-hi inversions; per tant, calia garantir el control europeu sobre la resta del món. Altres historiadors de l'economia apunten que els comerciants del cotó, els de l'oli de palma i els propietaris de mines pressionaren els governs per tal de crear àrees segures per a l'explotació de recursos i mà d'obra indígena. En contraposició, d'altres teòrics posen en relleu la importància de les crisis perifèriques que afectaren Egipte i Sud-àfrica els anys setenta del segle. Aquestes debilitaren els col·laboradors econòmics autòctons dels europeus i per tant convenceren els estats respectius de la necessitat d'assumir el control directe. Darrerament alguns historiadors apunten que l'origen del nou imperialisme està en el constitucionalisme de les revolucions del tombant del segle XVIII al XIX, que mentre establia un marc d'igualtat entre ciutadans també instituïa a través d'una via jurisdiccional la formació de governs específics o de l'especialitat en els territoris imperials, que preservaven formes de desigualtat legal. Això permetia que els territoris colonials comptessin amb lleis particulars que determinaven el funcionament de les institucions governamentals. Altres historiadors encara

mantenen que la divisió fou causada per decisions diplomàtiques de les velles potències europees seguint la premissa de «divideix i governaràs». Per acabar, d'altres destaquen que fora més útil saber els efectes del repartiment colonial sobre la població nadiua i no els objectius dels europeus blancs.

Resulta difícil trobar una teoria que abasti tots els casos i convé emfasitzar la continuïtat entre el nou imperialisme i el nacionalisme que s'havia expressat militarment en els enfrontaments europeus. Això va fer que els nacionalismes europeus fossin més recelosos amb els seus competidors estrangers i optessin per una defensa dels seus propis nacionals i dels seus drets.

El repartiment d'Àfrica fou un exercici preventiu dels governs nacionals per avançar-se als seus rivals, ocupant terres que donarien uns beneficis econòmics o estratègics en el seu futur. Els occidentals gaudien d'unes condicions millors sobretot a nivell militar però també tecnològic, per tal d'imposar-se als pobles indígenes respecte a les etapes precedents.

La vella Europa es reuní en diversos congressos per tal de dur a terme el repartiment d'Àfrica i obtenir les concessions per Pèrsia i el Pacífic. El domini britànic estava en decadència i les noves potències maldaven per establir-se com a tals. El prestigi nacional i un desig d'aconseguir una posició avantatjosa respecte els adversaris motivà polítics i militars. D'aquesta manera, la intervenció francesa a l'oest d'Àfrica i al Sudan cal entendre-la com una recerca de glòria internacional i exaltació nacional interna després de la derrota contra Prússia de 1871. L'Alemanya del canceller Bismarck actuà com a àrbitre europeu en el Congrés de Berlín de 1884 per tal de resoldre les diferències entre britànics i francesos, i així aconseguí projectar-se imperialment. Les concessions per als interessos nacionals a l'Àfrica i al Pacífic es convertiren en incentius per a l'ocupació física dels europeus.

La presència europea garantí la seguretat i fou més senzill establir formes de coacció i control sobre la mà d'obra indígena que s'emprava per a les explotacions econòmiques dels cultius comercials. Els deutes dels països ocupants es pagaven més ràpid, com succeí amb Egipte després de l'ocupació britànica. La diversificació dels productors de matèries primes va permetre els països occidentals no ser tan dependents i vulnerables enfront de les crisis derivades d'aquests productes, com havia succeït a la dècada del 1870. Tot i aquestes consideracions, els beneficis econòmics d'aquest període de nous imperialismes foren menors, com apunta C. A. Bayly, que els desenvolupats entre 1780 i 1820. Els grans artífexs del nou imperialisme foren els governs nacionals, que es dedicaren exclusivament a fomentar els interessos comercials del seus propis conciutadans que posseïen mines, fàbriques o explotacions comercials, i així afavorir-los enfront dels seus rivals estrangers.

La sobreatenció de les motivacions econòmiques ha passat per alt la rellevància dels aspectes nacionals, que foren les raons subjacents de l'expansió territorial. Els beneficis de les conquestes italianes foren més aviat magres al nord de l'Àfrica, però els governs nacionalistes italians somiaren amb la seva projecció imperial. Alhora la projecció imperial també fou aprofitada per Bismarck per apaivagar les tensions socials que estaven sorgint a Alemanya arran de la ràpida industrialització i alhora aconseguí una cohesió interna en un moment de construcció estatal. El nacionalisme imperialista es projectà vers uns territoris en els quals en alguns casos creixia un moviment nacionalista, com és el cas d'Egipte, on abans de la invasió de 1882 ja s'havia deixat sentir el nacionalisme egipci. Des del començament del segle XIX s'havia forjat l'estat patriòtic de Mehmet Alí, malgrat estar sota l'Imperi Otomà, i des de la construcció del canal de Suez i l'increment de l'explotació europea a partir del 1876 havia sorgit un moviment nacionalista egipci. Els europeus establerts al territori convenceren el govern britànic que els nacionalistes representaven una amenaça per a les inversions de Londres i per la ruta comercial cap a l'Índia. Aquell nou imperialisme liberal transformà el control imperial precedent per tal de projectar-se d'una manera més intervencionista en els territoris imperials, cosa que suscità una resposta contrària per mitjà dels incipients nacionalismes. El governador general de la Indoxina francesa, A. Sarraut, i els procònsols i administradors britànics (el comte de Cromer a Egipte, el vescomte de Milner a Sud-àfrica i el marquès Curzon de Kedleston a l'Índia) governaren aquells territoris a la darrera dècada del segle XIX i les primeres del segle XX amb la finalitat d'impedir, desviar o suprimir les demandes que feien els intel·lectuals locals, que requerien de més llibertat i major representativitat política. A la vegada tots tres abocaren els líders locals cap una oposició armada. Per tot plegat, l'expansió imperial no solament coincidí amb l'auge dels estats nació d'Europa, els Estats Units i Japó, sinó també amb el sorgiment dels moviments nacionals arreu del món.

4.3. Nacionalització internacional

La transformació de les xarxes globals en xarxes internacionals reforçaren els estats nació.

Els estats europeus exportaren als territoris d'Àsia i Àfrica les idees de dret sobre la terra i la ciutadania. Els nacionalistes europeus afirmaren els seus drets com a individus o representants d'una cultura. La derrota de la Xina a les Guerres de l'Opi obligà el Regne del Mig a abandonar una suposada superioritat i exigir una igualtat territorial i econòmica sota les lleis internacionals, ja que en el món internacional modern s'observaven les relacions entre entitats polítiques iguals i amb drets equiparables. La tendència universalitzadora de les teories dels drets individuals i grupals començà a crear lligams transnacionals.

Les religions mantingueren les seves aspiracions universals tot i que adaptaren les seves activitats, la seva burocràcia i el seu poder d'atracció als marcs de l'estat nació. Les missions cristianes eren missions nacionals. La religió catòlica i la musulmana somiaven amb una projecció universal però dugueren a terme una política que potencià l'acció de les nacions musulmanes o catòliques soterrades com eren Polònia, Irlanda o Indonèsia. Gradualment els estats establiren mesures per regular la migració; si primer els governs francès i britànic adoptaren mesures antiesclavistes que determinaren un nou sistema de tractats i controls a les aigües internacionals, després els governs colonials incrementaren el control del flux de treballadors contractats tant dins com fora dels seus dominis. A partir de finals de segle, la por a la decadència racial i a l'arribada de suposats criminals i agents exteriors significà un increment de la vigilància estatal, que es materialitzà en el control més estricte sobre els immigrants, tant asiàtics com jueus. En segon el lloc, el creixement de l'economia mundial va comportar un sistema financer cosmopolita que despertà la necessitat dels estats de controlar el flux de capitals. Això va comportar que els controls nacionals sobre els moviments de capitals s'enfortissin amb el desenvolupament de la patent nacional i amb la idea de la casa matriu amb seu nacional. En tercer lloc, els hàbits físics i la vestimenta van crear un vincle entre allò ideològic i allò material mitjançant el consum i la transformació de matèries primes. A les dècades del 1920 i 1930, els nacionalistes hindús muntaren campanyes per expulsar de les seves cases els criats musulmans i perquè les dones deixessin de visitar als remeiers i savis musulmans, però alhora en l'escena internacional els homes es veien obligats a vestir amb una levita i un copalta anglès i parlar francès.

La història del passaport

La història del passaport demostra com es produí una transició entre les xarxes globals d'emigració i l'internacionalisme de l'estat nació. Al segle XVIII l'elit comercial i l'aristocràcia es movia lliurement per Europa i eren els camperols i pobres els que necessitaven portar com a passaport una carta del rei o bé obsequis per a aristòcrates i clergues per tal de gaudir de la protecció quan viatjaven d'un regne a un altre. Al llarg del segle XIX la por a les revolucions impulsà la creació d'oficines i agències de passaports, i després de les revolucions de 1848 i la Comuna de París de 1871 els governs intentaren estendre el sistema a tota la població. Durant la primera meitat del segle XIX s'havia produït un relaxament dels controls tant de la immigració interna com de l'emigració i serà al final del segle, arran dels moviments dels treballadors, quan s'institucionalitzaren controls més rígids. Als territoris asiàtics, els passaports s'empraren la segona meitat del segle XVIII com a conseqüència del monopoli de les empreses europees que volien evitar d'aquesta manera que els comerciants i viatgers de nacions rivals s'establissin en un determinat territori, i paral·lelament els estats asiàtics limitaren l'accés dels comerciants i d'altres estrangers en algunes zones del país per controlar les relacions dels seus súbdits amb ells. A partir de les primeres dècades del segle XIX l'expedició de passaports deixà de relacionar-se amb la gelosia comercial per vincular-se a la por política. Les autoritats del sud de l'Índia aturaven els comerciants sense passaport per evitar que alguns emissaris religiosos difonguessin propaganda antibritànica a les inestables ciutats portuàries. L'extensió del passaport obrí un debat sobre qui era ciutadà angloindi i qui no, ja que les autoritats imperials europees s'havien imposat el dret de protegir i controlar els connacionals a l'estranger. Declararen els comerciants indis d'ultramar súbdits de l'Índia britànica, i altres comerciants àrabs i xinesos pogueren adquirir la nacionalitat europea mitjançant els enclavaments europeus per tal d'evitar pagar impostos i sotmetre's a les lleis dels territoris otomans i xinesos. En aquest darrer cas el passaport no servia per reforçar l'element nacional sinó per tot el contrari, per debilitar-lo mitjançant l'element internacional.

Mentre els estadistes conceberen la nació com a monolítica i autoritària, el poble va veure en la nació una garantia de drets, privilegis i recursos. Si l'Estat no complia amb aquests deures o si estava en mans d'estrangers, el poble reclamaria amb més agressivitat. Així fou com l'aparició de l'estat nació va anar acompanyada de l'aparició de nombroses associacions de voluntaris, societats de reformistes i creuades nacionals, organitzades tant a nivell nacional com internacional.

5. La urbanització

5.1. La modernització de la ciutat al segle XIX

La segona meitat del segle XIX fou una etapa d'urbanització intensa, en què el creixement de la població urbana s'anà accelerant. Per primer cop, la forma de vida urbana fou dominant en diversos països, tant des de la perspectiva econòmica com cultural.

Una part del creixement es produí en aquelles ciutats situades fora del vells sistemes, i les regions més prolífiques foren aquelles en les quals no hi havia ciutats antigues, com ara l'Oest Mitjà i la costa del Pacífic dels Estats Units o d' Austràlia. A d'altres indrets l'evolució de les ciutats fou més continuada i s'entengué que l'essència de les grans ciutats era la circulació (el moviment de persones, animals, vehicles i béns dins de la ciutat i els seus voltants, més o menys distants). Si, per una banda, els crítics es lamentaven de l'acceleració del ritme de vida, per l'altra els reformistes urbans volien adaptar la realitat física de la ciutat a les noves demandes; en relació al trànsit, s'ampliaven avingudes i la via del tren; pel que fa a l'aigua corrent, es creaven canalitzacions i clavegueram; quant a l'aire, es reduïa la densitat de població dels suburbis i s'allunyaven les fàbriques. Rere aquest impuls de transformació hi havia diverses propostes de reforma urbana, tant d'higienistes com Pere Felip Monlau o urbanistes com Ildefons Cerdà fins al baró Haussmann, artífex del París modern. Les ciutats europees deixaren de ser homogènies estèticament i a l'Anglaterra victoriana s'estengueren diverses propostes urbanes, però cada vegada es construïren amb materials més sòlids amb la generalització de l'ús del ferro. Eren ciutats que volien eternitzar-se i que van aixecar grans estacions de tren i ajuntaments que assoliren proporcions extraordinàries, convertint-se d'alguna manera en les noves catedrals.

Podem caracteritzar els processos de modernització vinculats a la urbanització de la següent manera:

- Els ritmes de transformació social eren diversos segons les regions.
- L'especialització de la ciutat es multiplicà i alhora s'incrementà la diversitat de funcions en el seu si, com eren els nusos ferroviaris i espais dedicats a l'oci de les burgesies.

- Neix un sistema urbà mundial que vinculava les diverses ciutats i redefinia el pes d'aquestes en el seu entorn.
- Les ciutats reclamaren infraestructures més grans que les van fer més netes, amb vies més amples i construccions en alçada, però també sorgí un món sòrdid i lúgubre associat a tota mena de misteris.
- La propietat urbana es convertí en objecte d'inversió i especulació, ja que el sòl incrementà el seu valor en funció de la seva ubicació i ho va fer amb una rapidesa inimaginable, fet que alimentà noves figures econòmiques com l'especulador, el mitjancer immobiliari, el llogater, etc., i vinculà el negoci de les hipoteques a l'economia financera.
- La planificació municipal va ser la principal activitat de la política i administració urbana, que maldà per evitar l'expansió incontrolada.
- Les noves idees de la política representativa i la vida pública s'estengueren a la ciutat. L'ampliació de la representació, els mitjans de comunicació, la proliferació de l'associacionisme de clubs, societats i comunitats parroquials canviaren la política local.
- Les ciutats s'erigiren en l'espai preferent per interpretar el món, i els relats històrics del segle XIX la convertiren en la pionera del progrés i de la creativitat cultural i política. Això també reflectí una pèrdua d'importància dels camperols, que protagonitzaren poques revoltes, tot i destacar-ne algunes com la dels Bòxers a la Xina o l'inici de la Revolució Mexicana, el 1910. El gran aixecament de l'Índia de 1857 o la rebel·lió Taiping de la Xina no poden ser interpretades com a conflictes rurals ja que tenien una base social més àmplia.

La modernitat urbana s'ha intentat comprendre com la unió de la planificació racional i el pluralisme cultural, com ordre en la comprensió o com espai d'experimentació i «subjectivitat fracturada».

5.2. La industrialització i la ciutat

Si bé inicialment la urbanització s'entenia com un creixement accelerat a les ciutats vinculat a la industrialització, avui en dia el procés d'urbanització s'entén com un procés d'acceleració, densificació i reorganització que pot produir-se en circumstàncies molt diverses. Així, s'ha convertit en cabdal l'expansió dels espais d'interacció humana en els quals s'intercanvia informació amb rapidesa, donant-li un ús adequat i en condicions institucionals favorables per tal de crear nous coneixements.

Exemples de modernitat urbana

Els llocs preeminents d'aquesta modernitat foren el Londres victorià, el París del Segon Imperi, Nova York i Sant Petersburg al final del segle, Berlín als anys vint i Xangai als trenta, totes dues del segle XX.

Les grans concentracions industrials d'Anglaterra feren créixer extraordinàriament Manchester, Birmingham o Liverpool, però a la segona meitat del segle cresqueren amb més rapidesa aquelles ciutats que tenien una oferta més gran de serveis i major capacitat de produir informació en un entorn presencial. Arreu d'Europa hi hagué una urbanització ràpida allí on la indústria local era dèbil, com és el cas de Budapest, on la combinació entre modernització agrària i activitat comercial i financera esdevingué determinant. Tampoc no podríem considerar Viena, París o Londres ciutats industrials, i més si considerem que es defensaren de la industrialització perquè consideraven que destruiria la seva cultura de gran ciutat. La urbanització s'erigí en un procés global, mentre que la industrialització és un procés esporàdic de formació d'un centre desigual, com apunta J. Osterhammel.

5.3. La urbanització a l'Àsia i a Europa

A la primera del 1800 les cultures urbanes dominants eren la Xina, l'Índia i el Japó, ja que en aquests territoris es trobaven la majoria de les ciutats més poblades del planeta. A l'Europa del segle XVIII, segons Jan de Vries, hi havia una jerarquia de ciutats escalonada i ben representada que, donada la seva regularitat, distribució i mida, li permet definir un model d'urbanització característic d'Europa. Al final del segle XIX de Vries constata una altra particularitat com és que en alguns països el motor de la urbanització no fou la immigració procedent de les zones rurals sinó el creixement vegetatiu de la població de les ciutats.

L'experiència de la urbanització del segle XIX a la Xina i el Japó fou clarament diferent. Al Japó la modernització va comportar una desurbanització temporal arran de l'abolició del feus que suscità la pèrdua dels privilegis de les ciutats amb castell, la fi de l'obligació que els samurais residissin allí o a la cort del *shōgun*, i l'augment de la mobilitat horitzontal de les zones rurals cap a les ciutats mitjanes. Així, en el procés de transició de l'era Tokugawa a la Meiji, Tòquio va passar de més d'un milió d'habitants a vuit-cents seixanta mil el 1875. A la Xina l'escàs increment de la urbanització té relació amb l'efecte de la modernitat, és a dir, la incorporació de les regions costaneres a l'economia mundial i el creixement ràpid d'algunes ciutats portuàries com Xangai. Els creixements es produïren per sota el riu Iangtsé i la regió del Canton i Hong Kong. Europa no assolí mai les xifres absolutes de població urbana de la Xina i Japó juntes, i alhora l'Àsia posseïa ciutats molt grans. El Japó tenia un sistema urbà gairebé continu i la Xina ho aconseguirà tardanament, ja que durant el segle XIX li faltaven ciutats petites (entre deu mil i vint mil habitants) i el creixement de les grans urbs fou limitat a la zona costanera xinesa. A la Xina, més enllà de les metròpolis costaneres, creixeren les ciutats de mida mitjana que no eren la seu de l'administració, i es pogué desenvolupar un comerç amb menys reglamentació estatal. Per tant, una jerarquia menys escalonada també podia tenir el seu propi sentit.

El creixement de les ciutats, per molt ràpid que fos, no pot ser per si sol una evidència de la modernització. Tampoc la desurbanització no pot interpretar-se sempre com a conseqüència de les crisis i l'estancament. La reducció de la vida urbana al sud d'Europa al final del segle XVII i el segle XVIII reflectí una tendència general al desplaçament del centre de gravetat de la cultura urbana europea cap al nord i a través de l'Atlàntic cap a Amèrica. A partir de l'any 1840 se subvertí aquella vella tendència arreu d'Europa amb el creixement de la urbanització.

El domini colonial en ocasions podia accelerar o frenar la urbanització. A l'Índia quasi totes les grans ciutats del període prebritànic perderen habitants: Agra, Delhi, Varanasi o Patna. En la conquesta britànica es destruïren elements de la infraestructura urbana i de connexió interurbana com les xarxes de carreteres. Els britànics introduïren nous impostos i monopolis que dificultaren el comerç autòcton, obligant a molts comerciants a haver d'abandonar les ciutats. També es desarmaren les tropes, es reduïren les indústries urbanes i se suprimí l'administració principesca. Tot plegat contribuí a la desurbanització. A partir de la dècada del 1870 la tendència s'invertí lentament.

El creixement urbà més accelerat es produí a Austràlia i els Estats Units. Austràlia posseïa un petit grup de grans ciutats i ciutats mitjanes de desenvolupament dèbil que no foren obstacle per a una evolució i dinàmica que la convertissin en una de les regions més urbanitzades del món. L'Amèrica del Nord colonial era un món rural: però a partir del 1830 es produí un gran impuls de la urbanització que durà gairebé cent anys. Als Estats Units la urbanització s'orientà cap als nous mitjans de transport: el vaixell fluvial i el ferrocarril. Només el tren convertí ciutats aïllades en sistemes urbans interconnectats i així s'establiren ciutats a l'Oest Mitjà que sorgiren com a eixos comercials abans que es rompessin per a l'activitat agrícola. A Europa es produïren pocs casos d'una multiplicació tan accelerada. Durant el segle XIX Berlín, Leipzig, Glasgow, Budapest i Munic estigueren entre les ciutats que creixeren més ràpidament, a un ritme anual entre el vuit i l'onze per cent. Però les taxes de creixement d'Amèrica, fins i tot a les ciutats més antigues, no es donaren enlloc d'Europa: Nova York, 47%, i Boston, 19%.

El creixement de les ciutats estigué marcat per les forces del mercat i per la iniciativa privada. Així les ciutats creixeren, no tant per ser centres de poder com per ser centres comercials que competien amb ciutats de superior condició política.

Exemple d'això foren Chicago, Osaka, Moscou o Barcelona. Les ciutats amb millor organització social de la divisió del treball, millor disponibilitat de serveis, mecanismes de mercat més complexos i comunicacions més ràpides prengueren avantatge sobre les altres.

5.4. Sistemes urbans

Els sistemes urbans es poden concebre com a verticals entre una diversitat de pobles a la base i un punt central que estén una jerarquia més o menys escalonada d'assentaments de diverses dimensions: petites ciutats amb mercats periòdics, ciutats amb mercat permanent, ciutats mitjanes amb funcions administratives i de serveis, etc. Però també es pot concebre des d'una perspectiva horitzontal en què les relacions interurbanes formen xarxes en les quals s'integren i participen les ciutats. Moltes ciutats, sobretot les grans, estableixen tan xarxes verticals com horitzontals. Així, les ciutats tèxtils de Lancashire posseïen una relació tan fructífera amb els ports russos del mar Negre (d'on s'abastien de cereal) o dels latifundis d'Egipte com amb els veïns del comtat de Suffolk. D'aquesta manera per a un ciutadà de Manchester va tenir major efecte la guerra civil nord-americana que les revolucions més properes de 1848-1849 del continent europeu. Tot i així, aquestes ciutats continuaven dependent molt de les decisions polítiques i financeres de Londres.

Els governs centrals afavoriren la creació de sistemes urbans mitjançant la creació de condicions força uniformes en zones extenses: amplis espais monetaris i legals, l'estandarització de les normes de comunicació i intercanvi i la planificació d'infraestructures orientades cap un benefici comunitari mutu. No obstant això, fins i tot en l'era dels estats nacionals no sempre els estats foren més forts que les grans ciutats, que actuaren com a centres de concentració i distribució d'un capital nacional però també transnacional. Per tant, el desenvolupament de les ciutats no fou una conseqüència directa de la formació dels estats. Durant el segle XIX la geografia del creixement urbà colonial obeïa més a les lleis de mercat que a les a decisions polítiques.

Les ciutats que tenien una posició dominant en els dos models (xarxes horitzontals i jerarquies verticals) es denominaren metròpolis.

Una metròpolis es defineix per ser una gran ciutat que és reconeguda amb una cultura determinada, que exerceix un control sobre una extensa zona interior o *hinterland* i que atrau molta gent d'altres llocs. Si a més a més forma part d'una xarxa global, aleshores s'anomena ciutat mundial.

La ciutat hegemònica del segle XIX a escala mundial fou Londres. Ara bé, encara ens manquen estudis sobre la forma i la freqüència dels contactes entre les grans ciutats del món en aquells temps. Això ens permetria explicar si es produí una interconnexió global i una jerarquia urbana universal que es constituí al final del segle XIX per mitjà de les corporacions transnacionals, les seues d'organitzacions internacionals o la integració de xarxes mediàtiques mundials.

5.5. Ciutats especialitzades

Ciutats monofuncionals:

- 1) Destinades a la peregrinacions religioses que tenien una població mòbil i fluctuant (La Meca, Benarés, Lourdes, etc.).
- 2) Ciutat vinculada als nusos ferroviaris (Kansas City, Nairobi, etc.) i en alguns casos properes a canals fluvials (Cincinnati o Memphis).
- 3) Ciutat dedicada al turisme de la costa en què les classes altes prenen «banys de mar», que no hauríem de confondre amb els balnearis d'aigües termals. La democratització de les vacances prop del mar va fer créixer ciutats al voltant de la platja, com ara Blackpool a Anglaterra, i proliferaren ciutats similars al Mediterrani, a les costes i illes del Pacífic, al litoral del Bàltic, a Crimea o a Sud-àfrica.
- 4) Ciutat minera. La mineria del carbó es convertí en la font energètica de la industrialització i això generà la proliferació de ciutats al voltant dels llocs d'extracció com ara les de la conca del Ruhr a les *midlands* d'Anglaterra, la conca del Donetsk a Ucraïna o els Monts Apalatxes als Estats Units. El desenvolupament de la industrialització també suscità demanda d'altres minerals, com el coure a Xile o la febre de l'or a Califòrnia i la plata a Colorado.

Les ciutats plurifuncionals foren les metròpolis que desenvolupaven funcions centrals de les ciutats:

- 1) administració civil i religiosa,
- 2) comerç internacional,
- 3) producció industrial,
- 4) prestació de serveis.

Més enllà dels serveis es poden diferenciar les ciutats en funció de si són capitals, ciutats industrials i ciutats portuàries. Pot ser que una ciutat formi part de les tres categories, com ara Londres i Tòquio. La capital és seu de la cort i d'una burocràcia central. El mercat laboral s'orienta més clarament cap els sectors serveis que a d'altres ciutats, ja que ha d'abastir l'aparell estatal fins al ram de la construcció. Els governants havien d'entendre la singularitat de la població, ja que la capital esdevé un espai de la política de masses, fet que la convertí en un territori simbòlic de la concepció de l'ordre polític. Tot i que les capitals, amb l'excepció de Roma, no eren centres religiosos, les monarquies sacralitzades les convertiren en escenaris dels seus rituals religiosos. El sultà d'Istanbul, per la seva condició de califa, estava al capdavant dels fidels sunnites.

El dualisme entre metròpolis fou una característica del segle XIX. Sorgia quan se separava la centralitat econòmica i les funcions com a capital. Així, Washington D. C., Canberrà o Ottawa eren ciutats de províncies en comparació d'altres centres industrials o comercials com Nova York, Melbourne, Sydney, Mont-real o Toronto. En d'altres ocasions les segones ciutats impulsades per la burgesia passaren al capdavant de les capitals.

El dualisme de la geografia urbana colonial no sempre respongué a una planificació política, i així els centres econòmics com Johannesburg, Rabat o Surabaya desgastaren el prestigi de les capitals com Ciutat del Cap, Fes i Jakarta. Per altra banda, en els estats nació com Itàlia o Espanya es desenvolupà la mateixa tensió entre dues ciutats: Roma-Milà i Madrid-Barcelona. Per tant, només una minoria de ciutats al món seguiren el model de Londres i París, sent capaces de reunir les funcions generals de tota mena.

La modernitat econòmica de les ciutats al llarg del segle radicà en la capacitat de propiciar la innovació i sovint això ho facilitava la diversitat de sectors industrials en una mateixa ciutat. Londres esdevé el paradigma i Nova York també desenvolupà una petita i mitjana indústria que combinava amb el sector serveis. Ambdues ciutats trobaren un gran dinamisme en les seves pròpies necessitats internes.

La ciutat industrial com Manchester impactava els contemporanis per la seva brutícia, soroll i pudor, però també perquè el creixement de la ciutat no tenia paral·lel amb el de les institucions i les característiques distintives de les ciutats. La funció econòmica generà espais propis que determinaven l'existència de la vida urbana, com quedà palès en l'arquitectura. La planificació urbana havia de resoldre els problemes locals i no generà estructures globals, ja que les fàbriques provocaven efectes centrífugs. Un cas similar fou la vall del Ruhr, en la qual no hi havia gairebé estructures urbanes. Ara bé, hi vivien cent mil treballadors, dedicats a l'extracció del carbó i al ferrocarril, convertint-se en una conurbació, que era un espai d'agregació urbana multipolar. Les ciutats industrials com Leeds o Birmingham pogueren consolidar-se pel seu compromís amb els ciutadans i milloraren les seves condicions, fundant museus, universitats, desenvolupant el centre i construint un teatre i un ajuntament magnífics.

Les ciutats portuàries eren les que podien cobrir la demanda de transbords que requeria un comerç mundial en expansió. A la costa occidental dels Estats Units, a partir del 1820, Nova York es va convertir en el port per on sortia la principal exportació: el cotó. Si bé inicialment els vaixells carregats de cotó sortien de Charleston o Nova Orleans cap a Liverpool, d'on retornaven cap a Nova York carregats d'immigrants, posteriorment el cotó de les plantacions del sud s'enviava directament a Nova York. Els agents naviliers, les asseguradores i els banquers novaiorquesos fins a la Guerra Civil nord-americana van dominar el comerç internacional dels estats del sud. Al final del segle XX només Xangai i la colònia de Hong Kong havien crescut suficientment per poder acollir les

Osaka

Osaka, malgrat perdre el suport del govern nipó després de la restauració Meiji es consolidà com a ciutat portuària i industrial capaç de desafiar Tòquio.

exigències del comerç transoceànic, i en menor mesura els ports de Tianjin i Dalian. Els nous ports per als vaixells de vapor es conceberen com una unitat tècnica, amb administració pròpia i separada de la ciutat. Els primers foren els *docklands* de Londres o Liverpool. A diferència dels molls oberts del Tàmesi, els West India Docks estaven envoltats per un mur de maons alts. Eren llacs artificials profunds rodejats per grans edificis en els quals es duïen a terme tota mena d'activitats, i ben aviat es convertiren en un atractiu turístic. El modern port de Marsella superà el de Londres amb un dàrsena que possibilitava l'entrada de grans vaixells. La seva construcció havia estat possible gràcies a la tecnologia del ferro i l'acer, i disposava d'unes enormes guies hidràuliques i a vapor.

La substitució del vaixell a vela pel de vapor fou la segona gran transformació que va permetre augmentar la capacitat de transport, rebaixar els preus del noli i dels passatges, una major velocitat, més independència respecte al temps, i la possibilitat de mantenir línies amb horaris regulars. Els vapor va permetre als vaixells remuntar el curs dels rius, podent arribar a ports fins llavors inaccessibles com és el cas de Wuhan, la gran ciutat del centre de la Xina. La construcció del ferrocarril també tingué una gran influència sobre el funcionament de les ciutats portuàries. Un exemple d'això foren Hong Kong i Singapur, que no haurien pogut seguir funcionant sense la connexió ferroviària amb l'interior. Sovint els grans ports foren també centres de construcció naval. A la Xina la industrialització s'inicià amb les grans drassanes de Xangai, Hong Kong i Fuzhou, inaugurats sota el control estatal. El comerç transoceànic esdevé el motor més destacat del procés d'urbanització, tant a les colònies com a Europa. Cap al 1850, el 40% de les ciutats de més de cent mil habitants eren ports. Caldrà esperar uns cent anys més perquè les concentracions industrials esdevinguin els principals centres urbans.

Quant a la ciutat colonial, estava orientada cap a l'exterior de les fronteres polítiques. Ha estat caracteritzada de la manera següent:

- 1) L'exercici de domini polític, militar i policial estava en mans de governants estrangers legitimats per la conquesta (a Varsòvia, quan formava part de l'imperi tsarista al final del segle XIX, hi havia destacats quaranta mil soldats concentrats en una ciutadella que vigilava la ciutat, els cosacs feien la ronda per la ciutat i el cap de policia era rus).
- 2) L'exclusió de la població autòctona en les decisions de les autoritats que regulaven la vida a la ciutat.
- 3) La rellevància de l'arquitectura representativa europea, orientada cap a l'estil que en la metròpoli es considerava nacional. Calcuta reproduïa porxades i columnates dòriques de les ciutats angleses amb la finalitat de transmetre un paisatge de poder. A diferència dels britànics a Calcuta, que alçaren una ciutat colonial al costat de la ciutat antiga, els francesos destruïren l'antiga Hanoi

per construir-hi la nova ciutat colònia amb edificis monumentals del colonialisme com el palau del governador, l'òpera o la catedral i l'estandarització d'habitatges pel personal francès.

4) El dualisme espacial entre barris d'estrangers i els de la ciutat nadiua, que es modernitzava poc. L'establiment de ports dels tractats a Àsia i Àfrica mitjançant els quals els sobirans limitaven les activitats comercials als estrangers convertiren ciutats com Xangai o Tianjin en grans espais de transmissió de les idees urbanes europees.

5) L'absència d'una societat urbana homogènia, que feia que hi hagués estrats rígids establerts amb criteris de raça.

Exemple de ciutats segregades ètnicament

Existeixen pocs exemples de ciutats segregades ètnicament arran d'una imposició governamental d'un règim estranger; és el cas de Delhi, que establí un barri britànic només després del Gran Alçament Indi de 1857, tot i que es produïren segregacions sense connotacions ètniques ni colonials com a Edo durant el període Tokugawa, quan se separava als combatents de la gent comú.

6) El punt de partida per a l'obertura, la reforma i l'explotació de l'interior del país en funció dels interessos estrangers i les exigències dels mercats internacionals.

5.6. Transformacions a l'interior de les ciutats

La ciutat abans del segle XIX era un espai emmurallat i la seva destrucció no fou un procés lineal. Això fa que no pugui contemplar-se com un tret distintiu de la modernitat. Ciutats com Barcelona o Hamburg a la dècada del 1860 encara comptaven amb muralles. La destrucció d'aquestes significà una transformació del mercat del sòl i generava tota mena de conflictes d'interessos. L'administració urbana havia de valorar el cost del desmuntatge i el desenvolupament de les infraestructures en el terreny que s'havia guanyat. També sovint obligava a incorporar poblacions que habitaven al voltant i això generava conflictes i tensions.

La irrupció del tren va fer que el creixement de les ciutats no estigués determinat per la proximitat al riu o al mar. A la Gran Bretanya, primer es desenvolupà el transport de viatgers en línies de llarga distància; després va ser el torn de les mercaderies i finalment a partir del 1880 s'inicià el desplaçament de treballadors a l'àmbit local, que no interessava gaire a les societats ferroviàries per la qual cosa sovint comptava amb subvencions de les ciutats.

El tramvia elèctric va comportar la primera gran revolució en el transport de l'interior de les ciutats ja que a diferència del tir animal era el doble de ràpid i de barat i, per tant, permetia viure lluny del lloc de treball. El 1897, Nova

York va cancel·lar tots els òmnibus de cavalls i París va fer el mateix el 1913. No obstant això, el preu del tramvia per als més pobres era inabastable, però sí s'ho podia permetre la classe treballadora amb una feina regular.

La construcció del metro de Londres, un projecte que combinava la tecnologia ferroviària amb l'excavació de túnels, fou una iniciativa privada que cercava obtenir beneficis. Tampoc no va ser una decisió de la planificació urbana sinó d'un empresari, Charles Pearson. La línia va començar a construir-se el 1860 però no va ser fins als anys noranta quan va millorar la tècnica de perforació a major profunditat i al mateix temps s'electricà la tracció. La progressiva extensió de la xarxa facilità la integració de la metròpoli i la incorporació dels petits nuclis municipals. Els primers metros que seguiren el model de Londres foren els de Budapest (1896), París (1900), Nova York (1904) o Buenos Aires (1913).

El procés de suburbanització o urbanització extraurbana que va comportar el creixement ràpid de les zones perifèriques dels nuclis urbans s'inicià a la Gran Bretanya però es va desenvolupar a Austràlia i els Estats Units, mentre que a Europa aquesta forma de descentralització no s'arribà a consolidar mai. Amb l'extensió de l'automòbil a la dècada dels vint es va consolidar aquesta tendència als Estats Units. Les classes mitjanes, per viure a l'extraradi, havien de tenir ingressos elevats, mitjans de transport còmodes, disposar de temps suficient per als trasllats i oferta de cases. La industrialització va fer que al centre es concentrassin els habitatges de nivell més baix.

L'enllumenat de gas s'instal·là a Londres el 1807 i es generalitzà a mig segle, arribant a les cases dels particulars a la dècada dels vuitanta quan els ciutadans l'empraven per cuinar. L'enllumenat elèctric arribà al final del segle però li resultà difícil de penetrar al mercat del gas. Enllumenar les ciutats tingué unes conseqüències rellevants, ja que democratitzà la nit i deixà d'estar reservada a aquells que es podien permetre carruatges, i alhora els estats pogueren controlar millor l'acció nocturna dels súbdits i els ciutadans.

Pel que fa a la planificació urbana, convé distingir entre dos tipus: d'una banda la del desenvolupament que construeix la planta i la imatge estètica de la ciutat, i de l'altra la de la regulació, que comprèn la ciutat com una tasca permanent de gestió politico-social i tècnica. Mentre que la primera és anterior al segle XIX i tingué continuïtat durant aquest segle, la segona es desenvolupà durant la dècada dels vuitanta, quan les elits urbanes veieren la necessitat de prendre mesures per intervenir en l'entorn urbà incentivades per les propostes de reforma sanitària i higiènica, adoptant un punt de vista on prevaldran els aspectes tècnics i politico-socials en detriment dels interessos econòmics personals. La planificació urbana del desenvolupament tingué com a model paradigmàtic en aquest segle XIX la que dugué a terme el baró de Haussmann a París quan intervingué com un cirurgià sobre el centre urbà, amb la finalitat d'oferir una visió estètica de gran abast. Poques ciutats foren capaces d'endegar

un procés de planificació a una escala tan gran: la primera d'elles fou Barcelona, però sovint les ciutats adoptaren elements aïllats del model haussmannià, com els bulevards a Buenos Aires o Budapest.

6. La industrialització

En els estudis sobre la industrialització hi ha un consens per considerar que els canvis socioeconòmics d'origen industrial que es constataren al començament del segle XX arreu dels continents remuntarien a les innovacions que es produïren a Anglaterra a partir de 1760.

Ningú no posa en dubte, que la industrialització fos un fenomen regional associat a l'explotació de recursos locals, que no sempre es projectarà a nivell nacional.

Als anys vint del segle XX només hi havia pocs països que fossin societats industrials.

Els principals debats sobre de la industrialització giren entorn dels següents temes:

1) Les dades estadístiques demostren que el creixement de l'economia anglesa el darrer quart de segle XVIII i el primer del XIX fou més lent i irregular del que es creia. No es produeix una acceleració del creixement econòmic, ni tan sols en els sectors punters de la industrialització, com la indústria tèxtil del cotó. Per tant, per a alguns historiadors hi ha una continuïtat en el procés d'innovació en el qual s'emmarca l'inici de la industrialització.

2) Hi ha un munt de testimonis contemporanis que veieren en la revolució industrial i en les seves conseqüències un moment de ruptura i l'inici d'una nova etapa. La gran indústria creà nous models de treball i es formaren noves jerarquies socials.

3) La industrialització ha estat considerada com un aspecte particular de la història d'Europa. Al final del segle XIX eren evidents les diferències en el benestar i el nivell de vida entre Europa i la resta, i això ha conclòs que en algunes societats es consolidà la transformació social i industrial, i en altres no. Això ha portat a diversos historiadors a buscar les causes de l'excepció europea en els avantatges naturals, geogràfics, econòmics i culturals, mentre que d'altres es pregunten per què en altres territoris com la Xina no es produí.

4) El model clàssic d'industrialització basada en l'assoliment per part de l'economia nacional d'una embranzida per dur a terme l'enlairament (*take-off*) i mantenir una trajectòria estable i sostinguda de creixement, ja no és àmpliament acceptat. Aquest model formulat per Walt W. Rostow no va poder esdevenir un model en la mesura que no es repetí enlloc. Fora d'Anglaterra cap

procés d'industrialització no es produí sense una transferència de tecnologia per mitjà de les relacions transnacionals. Per altra banda, en molts casos (com la Xina, Índia, l'Imperi Otomà o Mèxic) la manca d'industrialització s'explica per l'absència d'unes condicions polítiques i culturals que fessin exitosa una importació de la tecnologia. Els processos d'industrialització regional es caracteritzen pel seu grau d'autonomia; així, mentre en uns casos eren implantacions de modes de producció industrial impulsats per capital estranger que no s'estenien als petits enclavaments, en d'altres els processos d'industrialització s'estengueren amb èxit arreu d'una economia nacional fruit de la iniciativa estatal i sense intervenció «colonial», com succeí al Japó. D'aquesta manera, cap teoria en els darrers cent anys ha aconseguit oferir una resposta enfront de per què i quines condicions feren possible la industrialització a Europa i no ho feren possible en d'altres territoris.

6.1. La Revolució Industrial

La revolució industrial es produí només a Anglaterra i els principals factors que determinaren el canvi foren:

- L'existència d'un gran espai econòmic nacional sense distincions aranzelàries.
- La pau interior que gaudí durant el segle XVIII.
- Una geografia favorable per als costos del transport, sobretot la navegació.
- Una tradició desenvolupada d'innovació mecànica.
- Un comerç colonial extens que proporcionava matèries primes i oferia un mercat per a l'exportació. Les tretze colònies nord-americanes foren compradores dels béns industrials que no absorbia el mercat interiormentre el comerç internacional assegurava l'accés al cotó que era la matèria prima essencial i que en un primer moment venia de les Índies Occidentals i després ho farà de les plantacions esclavistes del sud dels Estats Units.
- Una agricultura inusualment productiva que podia alliberar mà d'obra.
- Un afany de millora en bona part de l'elit social i en cercles netament emprenedors.
- Un creixement econòmic sostingut durant el segle XVIII que provocà una demanda interna inusualment alta de productes preuats per part de les classes mitjanes.
- La normalització de la innovació tècnica, que a diferència d'èpoques passades no s'interrompia sinó que sorgia en part d'un procés lent i progressiu

de reflexió i millora. Al començament del segle XVIII s'assolí un nivell de competència tècnica molt alt que s'estabilitzà amb la revolució industrial.

Al començament del segle XVIII es produí a diverses regions del món (nord-oest d'Europa, Japó i Nord-amèrica) un canvi en el consum quan els consumidors incrementaren la demanda de productes de luxe i es disposaren a treballar més per tal de satisfer-la. Es produïa més per consumir més, procés que ha estat definit per l'historiador Jan De Vries com revolucions industrioses. Anglaterra aprofità aquell canvi en la demanda per impulsar la revolució industrial. Això significaria que la càrrega dels obrers manuals hagués augmentat abans que s'iniciés la industrialització i per tant no hauria succeït de cop quan la mà d'obra sobrant del camp es transferí a les fàbriques.

La protoindustrialització fou un aspecte particular de les revolucions industrioses que significà una expansió de la producció de béns en les llars dels camperols, destinades als mercats translocals. Aquesta producció es desenvolupava fora de les antigues organitzacions gremials artesanes, però l'organitzaven empresaris urbans amb la mà d'obra sobrant del camp i amb la participació de les famílies camperoles que estaven disposades a treballar en el seu temps lliure. Aquestes formes de protoindustrialització es dugueren a terme a diversos països: Japó, l'Índia, la Xina o Rússia. Ara bé, la idea que es tractava d'un estadi previ a la industrialització no s'ha confirmat.

La revolució industrial no va créixer de forma regular i lineal a partir de la protoindustrialització. A Escòcia i Anglaterra durant els dos primers terços del segle XVIII es produí un desenvolupament productiu tan rellevant que les primeres màquines de vapor dedicades a la producció no s'entengueren com una novetat rupturista sinó com una continuïtat amb les tendències precedents. Allò que va ser nou en la revolució industrial i els processos d'industrialització nacional i regional foren les tendències ascendents i estables a llarg termini en els nivells de productivitat i benestar. A la dècada dels cinquanta del segle XIX el Regne Unit va fer la transició de la revolució industrial cap a la industrialització. Només a partir de llavors creixeren els ingressos per càpita, les màquines de vapor es convertiren en el mitjà energètic més important de les fàbriques, dels vaixells i els rails, i una tendència descendent dels preus dels aliments va fer trontollar el poder de l'aristocràcia terratinent.

Les singularitats britàniques foren tantes que era impossible que es produís una imitació directa. Però al darrer terç del segle es pot reconèixer una diversitat de vies nacionals que definiren una xarxa d'industrialització paneuropea. La industrialització va obtenir arreu el suport dels governs, mentre el tràfic comercial i els convenis internacionals contribuïren a la integració d'un mercat paneuropeu i la homogeneïtat cultural del continent facilità gradualment l'intercanvi científic i tècnic. Es posaren en relleu que eren necessàries algunes condicions per assolir una industrialització exitosa:

- reforma agrària que alliberés als camperols de les obligacions extraeconòmiques,
- inversions en el sistema educatiu des de l'alfabetització als centres estatals d'investigació.

Calia una mà d'obra ben formada que compensés la manca de terra i els recursos naturals. La producció industrial no havia d'eliminar les formes de producció precedents i va conviure amb gran diversitat d'elles, i fins i tot va subordinar modes de producció no industrials, sense haver-los de destruir. La gran indústria, amb la concentració de milers de treballadors en un únic complex fabril, va ser una excepció a tot arreu i no la norma, però la producció en massa havia estat una innovació xinesa en la producció de la ceràmica i en la d'elements de fusta per a l'arquitectura. Aquesta forma de producció s'havia popularitzat en diversos àmbits però sense que es produís una concentració en un sol espai.

6.2. Segona revolució econòmica

Al final del segle XIX els sectors punters foren l'acer, la química i l'electricitat, que substituïren el cotó i el ferro. Aquest canvi s'associà als canvis tecnològics que s'havien produït en el desenvolupament industrial a la Gran Bretanya, Alemanya i els Estats Units. Alguns autors han parlat de *segona revolució econòmica* emfasitzant els canvis vinculats al sorgiment de les corporacions empresarials modernes que dominarien el segle XX. Aquest impuls transformador es produí a les dècades 1880 i 1890, i a diferència de la revolució industrial tingué un efecte global immediat. En aquest moment de ruptura s'afegiren diversos elements:

- La plena mecanització de la producció en les economies avançades.
- La transició de l'empresari com a propietari individual a l'administrador assalariat com a forma social i model cultural preponderant.
- L'ascens de les societats mercantils anònimes finançades per mitjà de la Borsa.
- La burocratització de la gestió econòmica privada i l'aparició del treballador de coll blanc.
- La concentració econòmica i la formació de cartels que feren retrocedir els mecanismes clàssics de la competència.
- L'aparició de corporacions multinacionals que assumiren el control mundial de la venda de mercaderies que fundaren xarxes de màrqueting global. Aquest darrer aspecte s'ha convertit en central per entendre per què la transformació del mode de producció tingué un efecte global. L'aparició de les multinacionals nord-americanes (Standard Oil of New Jersey) i eu-

ropees (British American Tobacco Corporation) significà la irrupció en el mercat dels béns de consum com el xinès, mitjançant el control de les fonts de les matèries primes, l'elaboració i la venda de productes.

Les recerques sobre les etapes precontemporànies a l'Àsia han posant en relleu la multitud de semblances entre la realitat asiàtica i europea, fet que ha despertat l'interès per comprendre per què es produí un desenvolupament tan divergent al segle XIX. La historiografia ha intentat donar tota mena de respostes tant geogràfiques com ecològiques o culturals per respondre a la situació avantatjosa que adquirí Europa durant el segle XIX respecte Àsia. Però alhora també es constata, com apunta J. Osterhammel, que l'actualitat i urgència de la temàtica es produeix en un moment en el qual l'escletxa socioeconòmica entre Europa i Àsia s'ha començat a tancar en les primeres dècades del segle XXI. L'Índia i la Xina han dut a terme autèntiques revolucions industrials que recuperen, sense repetir-la, l'experiència de l'Europa del segle XIX, retornant a la convergència anterior la contemporaneïtat.

6.3. Les energies

La industrialització comportà el desenvolupament de noves fonts d'energia, primer el carbó, després el petroli i també l'energia hidràulica a partir de preses i turbines. La pluralitat de formes d'energia fou una herència de la industrialització i abans d'aquesta el principal combustible era la fusta i l'energia animal.

Inicialment el gas de l'enllumenat de les ciutats s'obtenia del carbó i no serà fins al segle XX que es generalitzà el gas natural. El petroli es conegué a la dècada dels seixanta del segle XIX i el 1880 la Standard Oil Company, fundada per John D. Rockefeller el 1865, controlava el mercat petrolífer mundial. Ara bé, el petroli no adquirí un veritable pes fins la difusió de l'automòbil a partir del 1920. La civilització industrial del segle XIX es basava en aprofitar els combustibles fòssils i convertir l'energia obtinguda, cada vegada amb major eficàcia per a finalitats tècniques i mecàniques. La introducció de la màquina de vapor de James Watt es produí inicialment en una mina d'estany de Cornualla. El 1785 s'aplicà per primera vegada la màquina de vapor a la filatura, però encara tardaria diverses dècades a esdevenir la principal font d'energia de la indústria cotonera. A molts llocs el vapor només fou rendible amb una connexió ferroviària o marítima que permetés l'arribada del carbó a baix preu. La producció carbonera mundial visqué un punt d'inflexió a mitjan segle XIX: entre els anys 1850 i 1914 va passar de vuitanta tones anuals a mil tres-cents. Si inicialment el major productor era la Gran Bretanya amb un 65% de l'extracció mundial, just abans de la Primera Guerra Mundial, els majors productors foren els Estats Units (43%), seguits per la Gran Bretanya (25%) i Alemanya (15%). La Xina, principal productora al segle XXI, tingué una producció escassa durant el segle XIX, ja que els jaciments del nord-oest estaven llunyans dels centres comercials

que s'havien format propers a la costa després de l'obertura de 1842 com a ports de tractats. Anglaterra gaudia de distàncies curtes i bones vies fluvials per transportar el carbó a baix preu, però res d'això no succeïa a la Xina. Per tant, no va ser fins el 1895 quan les grans companyies, amb l'ajuda de les màquines, obriren els nous pous miners que quedaren sota control de les empreses japoneses, exportant la producció directament cap al Japó o bé cap a les fàbriques d'acer i ferro que també eren japoneses. Si bé la Xina disposava d'una gran quantitat de fonts d'energia, durant la primera etapa de la industrialització no va poder emprar-les ja que no tenia un govern centralitzat com el japonès que donés prioritat a l'abastiment d'energia en la política econòmica i en l'expansió industrial.

Al final del segle XVIII totes les societats del planeta depenien de l'energia de la biomassa, mentre que cap al 1910 o el 1920 el món es dividia entre una minoria que tenia accés a les fonts de l'energia fòssil i les infraestructures necessàries per al seu ús, i una majoria que s'havia d'espavilar amb les energies tradicionals. Si la màquina de vapor començà sent una font d'energia més eficient que la de la roda hidràulica, aquesta situació s'invertí amb les noves tecnologies hidroelèctriques, amb el desenvolupament de la turbina durant la segona meitat del segle XIX. A partir de la dècada del 1880, la tècnica de les turbines i els pantans oferí a països com Suïssa, Noruega o algunes regions de França l'oportunitat de compensar l'escassetat de carbó. Fora d'Europa només Japó aconseguí aprofitar les noves possibilitats. El pas a una indústria d'energia fòssil no es produí a tot el món fins al segle XX, després que Rússia, els Estats Units, Mèxic, Iran i Aràbia explotessin els seus jaciments de petroli i aquest s'utilitzés juntament amb el carbó com a nova font d'energia per a les economies industrials.

6.4. Desenvolupament industrial més enllà d'Europa

L'economia d'Amèrica Llatina es dedicà a l'exportació tant de minerals com magnesi del Brasil, coure i nitrat de Xile, el coure de Perú, l'estany de Bolívia o plata de Mèxic, que sovint eren explotats des d'un enclavament i amb capital estranger. També produïen matèries primes agràries d'ús industrial com l'oli de palma o el cautxú, o destinades a la comercialització com el sucre, el cafè o les bananes. Això feia que els països productors fossin molt dependents de les oscil·lacions dels preus dels mercats mundials. El 1914 només Argentina havia aconseguit diversificar les exportacions a fi de reduir el risc. Les empreses exportadores podien ser o bé de caràcter familiar amb molta mà d'obra i això feia que els ingressos es quedessin al país i es distribuïssin de forma relativament igualitària, o bé empreses estrangeres que explotaven plantacions o mines amb jornalers mal pagats i que treien els ingressos del país. Els beneficis de l'exportació no es traslladaren a les indústries que servien al mercat interior fins a la dècada dels setanta. Tot i que la industrialització inicial va reduir la importació de béns de consum enfront la de les màquines (vies fèrries i material ferroviari), i la demanda de productes de luxe només podia satisfer-se des d'Europa, això no va implicar que cap dels països de l'Amèrica del Sud

desenvolupés una estructura industrial complexa. Ara bé, encara no s'ha pogut donar cap resposta al perquè aquests països no aconseguiren sumar-se a la dinàmica d'industrialització de l'Europa occidental.

A la Xina, amb la gran tradició de producció premeccànica i una protoindustrialització difosa, no es produí un pas cap a les formes tradicionals de tecnologia i l'organització de la producció fabril moderna. Fins el 1895 el govern no va permetre que els estrangers establissin empreses industrials i en una primera fase de la industrialització va fer poc; no obstant això, els governadors de les províncies van decidir impulsar la industrialització amb un reguitzell de projectes que recorrien a la tecnologia i a l'assessorament d'estrangers: fàbriques d'armament i drassanes; el 1878 una gran explotació de carbó al nord de la Xina; després filatura de cotó, i el 1889 la fosa de ferro de Hanyang, a la província d'Hubei. El 1913 els fusos instal·lats en fàbriques pertanyien en un 60% a empresaris xinesos, un 27% a europeus i 13% a japonesos. Durant la Primera Guerra Mundial el nombre de fusos es multiplicà per cinc assolint els 3,6 milions. Entre els anys 1912 i 1920 la indústria xinesa moderna aconseguí les quotes de creixement més altes del món, però a partir del 1920 s'aturà arran del caos interior que viurà el país fruit de l'absència de govern, la política imperialista japonesa i una era dominada pels cabdills militars.

Arran de la industrialització europea es produí una substitució dels teixits produïts a l'Àsia fruit dels avantatges competitius a nivell tecnològic de la Gran Bretanya. Això va comportar una expulsió dels mercats d'exportació de xinesos i indis i va tenir conseqüències desastroses per a les regions asiàtiques especialitzades en l'exportació de teixits. No obstant això, no es produí una difusió dels productes europeus entre els mercats locals i regionals, establint-se diferències regionals significatives entre àrees productores. Així, mentre Bengala es veurà molt afectada per la crisi exportadora, el sud de l'Índia que produïa per al mercat interior pogué sobreviure més temps. Els teixits britànics no assoliren el nivell de qualitat de les teles exquisides índies i, per tant, el mercat del luxe romangué en mans dels productors nacionals. Tot i que el fil de màquina, més barat, s'imposà a la Xina i Índia i això arruinà les famílies de filadors que treballaven en règims de semiexplotació, la producció de teixits artesanals sobrevisqué arran de la segmentació dels mercats, fet que diferencià entre els mercats de teles importades i els de producció pròpia. A l'Índia la indústria del cotó, que sorgí des del 1856 a Bombay i d'altres llocs, no disposà de capital estranger. Els fundadors d'aquestes indústries eren comerciants indis que invertien en la producció. L'estat colonial i la indústria britànica no reberen de bon grat aquesta situació però no hi posaren excessius impediments. La caiguda del preu de la plata que va fer perdre un terç del valor de la rúpia va permetre a les filatures índies fer retrocedir al fil britànic en els mercats asiàtics. Les exportacions índies de fil de cotó a la Xina i el Japó passaren d'un 4% el 1877 a un 36% el 1892. La indústria índia moderna no va ser conseqüència de la importació de capital i de tecnologia colonial sinó que les grans fortunes mercantils derivades d'un procés de comercialització general durant el segle XVIII es combinaren amb la mà d'obra barata, i alhora aquesta situació no li-

mità els estímuls per a la millora tecnològica. Aquesta indústria es concentrà geogràficament i tenia un paper marginal en la producció mundial però havia sorgit sense cap mena d'intervenció estatal.

La indústria del ferro i l'acer a l'Índia fou responsabilitat de l'empresari Jamsetji Tata (1839-1904), qui després de fer diners a la indústria tèxtil contractà enginyers nord-americans per trobar la millor localització al costat de les mines de carbó i ferro per fer una gran siderúrgia. Des d'un bon començament es publicità com una gran indústria patriòtica i aconseguí molts petits inversors privats. La qualitat del producte i els encàrrecs governamentals possibilitaren l'èxit de la Tata Iron and Steel Company però no foren suficients per desenvolupar tota una indústria pesada, de la mateixa manera que havia succeït a la Xina. Les decisions empresarials —no estatals— de l'Índia feien que entre els anys 1910 i 1920 disposés d'una producció fabril diversificada, i alhora el proletariat començava a defensar els seus interessos. La industrialització i la resta de processos vinculats a la modernització ja estaven en marxa a l'Índia urbana.

A mitjan segle XIX la població japonesa era molt urbana i comercial. Hi havia una clara tendència a la integració del mercat nacional. Tenia unes fronteres ben definides per la seva realitat insular i gaudia de pau interior. El país estava ben gestionat en els nivells inferiors de l'àmbit local i s'havia produït un desenvolupament cultural inusualment alt si prenem com a índex les persones que sabien llegir i escriure. Tot i això, aquestes condicions de partida no eren substancialment diferents de les de regions de la Xina o de l'Índia. Al Japó fou decisiu el caràcter polític de la industrialització, realitzat com un projecte nacional comú de l'estat i els empresaris. La caiguda del *shogunat* Tokugawa, substituït per l'ordre Meiji el 1868, no fou arran de les transformacions econòmiques i socials del país sinó fruit de la reacció davant l'impacte sobtat del país enfront d'occident. La industrialització del Japó formà part d'un projecte de renovació nacional quan l'elit japonesa, que havia conegut els projectes industrialitzadors d'occident, l'assumí com a clau per a la fortalesa nacional, a diferència de la Rússia tsarista —que hagué de buscar capitals en els mercats occidentals— o de la Xina i l'Imperi Otomà —que els imposaren crèdits amb condicions poc avantatjoses. El Japó va evitar dependre dels creditors estrangers perquè disposava de capitals mobilitzables, fet que va implicar que a partir del 1879 s'establís un sistema bancari modern que oferí ajuda en el finançament dels projectes industrials. El sector agrari fou la font principal dels capitals dedicats a la primera industrialització.

El Japó gaudia de diversos avantatges:

- una agricultura que produïa excedents;
- un govern eficient en la recaptació d'impostos que invertia en infraestructures i indústria;
- una població populosa que generava una demanda interior;
- exportacions als mercats estrangers, en particular de seda, sense que això li comportés orientar el seu model de creixement cap a l'exportació;

- pervivència d'una producció protoindustrial de béns de cotó que va conviure amb les màquines de vapor.

Després dels primers impulsos l'estat Meiji es retirà gradualment de la majoria de projectes industrials per tal d'alleugerir el pressupost nacional. Els pioners de la iniciativa privada també perceberen la industrialització com un projecte patriòtic per a tot el Japó i això fou una motivació més gran que els beneficis individuals que podien obtenir. Així govern i empresaris anhelaren una estructura industrial diversificada que donés al Japó la màxima independència respecte les importacions, i això obeïa a les necessitats de seguretat nacional i alhora a la voluntat de les elits Meiji de consolidar un suport popular basat en el progrés material.

Al nord dels Estats Units, no esclavista, la industrialització es desenvolupà sobre la base d'una revolució industriosa i creixement manifest dels ingressos per càpita entre els anys 1815-1850, en el qual el comerç internacional tingué un pes molt rellevant. La industrialització nord-americana es dugué a terme per l'acció de les forces privades del mercat, però entre els anys 1861 i 1913 el govern federal, en mans de republicans amb l'excepció de dues etapes demòcrates, cercà la industrialització com a projecte polític i considerà que havia d'afavorir la formació d'un mercat nacional mitjançant la seva integració i protecció aranzelària.

7. Les jerarquies socials

El segle XIX s'interpreta com un moment de transició d'una societat estamental a una societat de classes o burgesa. Aquesta oposició antitètica derivava d'una polèmica de la Il·lustració contra l'ordre monàrquic-feudal, i el segle XIX fou un dels models a partir dels quals les societats es definiren a si mateixes.

Aquest model establí que fins al final de l'edat moderna el principi organitzatiu fonamental de les societats europees no fou modificat i passà d'una estratificació inamovible en la qual els grups es definien per drets, deures i indicadors simbòlics particulars, a una societat en la qual les perspectives vitals i la ubicació en la jerarquia de classes i treball els determinava la possessió de la propietat privada i la situació en el mercat. En comparació de l'ordre estamental era més senzill que es produïssin ascensos i descensos socials, però per què es donés aquesta mobilitat social calia una igualtat legal.

Les diverses situacions de cadascuna de les regions dificulten trobar un model de pas de l'estament a la classe per descriure la transformació social d'Europa. Al principi del segle XIX fora d'Europa les societats no es dividien per criteris estamentals. A la resta del món era poc habitual trobar societats estamentals. El concepte pot aplicar-se sobretot al Japó Tokugawa, amb una profunda escissió simbòlica i legal entre la noblesa, els samurais i la gent comú, però on els estaments no tenien una funció representativa com sí que succeïa en diversos territoris europeus. A Àsia els criteris estamentals de jerarquització estaven menys marcats que a Centreeuropa. A la Xina la retòrica estatal havia difós una propaganda segons la qual la societat es dividia en quatre grups: erudits, camperols, artesans i comerciants; però això no cristal·litzà en una divisió estricta en categories legals i un sistema de privilegis, i al segle XVIII se solapaven les jerarquies. A les societats tribals d'Àfrica, Àsia central, Oceania i la Nord-amèrica índia els principis organitzatius eren molt distints respecte els estaments. Un altre sistema de diferenciació fou en les societats hinduïstes de castes en les quals les jerarquies es formaven per regles endogàmiques, la comensalia i els tabús de la puresa. Aquestes normes es reforçaren quan els britànics s'estengueren en determinats territoris, com l'illa de Ceilan, que fins llavors no l'havien tingut.

La societat estamental europea no es traslladà a les colònies d'ultramar. A Nord-amèrica les diferències derivades dels privilegis estamentals no arrelaren i va prevaldre l'igualitarisme protestant. A tots els assentaments de colons a Amèrica, la inclusió i l'exclusió ètnica jugà un rol que a Europa no va tenir mai i, per tant, el principi d'igualtat a Amèrica només s'establí entre els blancs.

Gradualment la divisió estamental a l'Amèrica hispana quedà superada per aquest nou principi de jerarquitzaçió. A la segona meitat del segle XIX la societat mexicana encara definia el seu lloc a la societat en funció del color de la pell i de la puresa de sang, i només secundàriament per la professió o la classe social. Les migracions durant aquell segle XIX de les societats europees a ultramar en cap cas no van exportar les estructures socials europees. Més enllà de persones dels estrats inferiors, la migració transatlàntica també va portar a les colònies neoeuropees (Austràlia, Nova Zelanda, els Estats Units, Canadà o Argentina) les classes mitjanes de les societats europees, juntament amb nobles desclassats o menys privilegiats que els seus familiars. Els immigrants europeus construïren noves societats sense tenir en compte l'ordre estamental de la vella Europa i aquest esdevé un dels processos més rellevants de la història universal del segle XIX. Al segle XIX coexistiren societats arreu del món amb una diversitat de regles de jerarquitzaçió. Les societats es diferenciaven entre elles, entre altres coses, per les relacions de propietat i pels ideals dominants d'ascens social.

7.1. L'aristocràcia

La noblesa és un fenomen universal que es troba gairebé arreu del món: una petita minoria de la població concentra el poder, pot accedir amb gran facilitat als recursos econòmics (terres i mà d'obra), rebutja el treball manual (amb l'excepció de la guerra i de la caça), practica un estil de vida selecte amb honor i distinció, i lliga els seus privilegis als seus hereus de generació en generació. Sovint els nobles es consolidaren esdevenint aristocràcies.

Juntament amb algunes elits transnacionals molt poc nombroses, com ara el clergat catòlic o els alts financers jueus, l'aristocràcia fou el segment de major orientació internacional de les societats europees del segle XIX. Compartien tot un regitzell de normes de conducta i d'ideals culturals, parlaven francès quan la situació ho exigia, podien saber una valoració mútua de la seva posició i contreïen matrimoni en un mercat transnacional. La noblesa tenia una vinculació al món local i menys mobilitat perquè estava estretament vinculada a la propietat, a l'agricultura i a la vida rural. En un nivell intermedi se situava la jerarquia nobiliària d'abast nacional que fou reforçada pels lligams de solidaritat i de formació d'identitat durant el segle XIX. Arran de les noves tècniques de comunicació es consolidà la internacionalització de l'aristocràcia, però també s'intensificà la nacionalització de noblesa i aristocràcia, que es projectaren vers formes de nacionalisme conservador.

7.2. La noblesa europea

La Revolució Francesa abolí els títols i privilegis de la noblesa. A la seva fi no es restauraren els antics drets, sobretot d'aquells nobles emigrats, deixant molts d'aquells títols vacants. Durant l'etapa napoleònica s'establí una nova aristocràcia, sovint d'origen militar, a la qual s'atorgà drets d'amortització de la terra que vinculava les propietats entre elles, impedit la seva venda i garantint la transmissió testamentària, i així formaren una nova elit hereditària. Durant el segle XIX aquest model napoleònic s'estendrà arreu d'Europa gràcies al patrocini estatal. Napoleó també creà la Legió d'Honor, que era una forma de recompensa pública als servidors públics, convertits en un cos d'elit sense drets hereditaris. A partir del 1830 no hi havia a França cap institució al voltant de la qual pogués reunir-se la noblesa, com sí succeïa a Anglaterra amb el parlament o als altres països al voltant de la cort reial o imperial. Ni el rei burgès, Lluís Felip, ni el dictador imperial, Napoleó III, crearen una estructura cortesana ni se sustentaren en el prestigi d'una aristocràcia de cort. A partir del 1880 els notables, propietaris rics, que havien cultivat certa influència en les ciutats de províncies també quedaren relegats, reduint substancialment la presència de la noblesa a la França de finals de segle.

A l'altre extrem europeu hi havia la noblesa russa de composició molt heterogènia, que depenia de la corona més que d'altres grans imperis europeus. La casa imperial i l'estat seguiren sent els principals terratinents del país però al final de segle XIX es practicà un ennobliment a gran escala de grans propietaris. També hi havia petita noblesa però la idea d'una classe superior latifundista antiquíssima no es corresponia a Rússia. Aquella diversitat va fer que l'abolició de la servitud, el 1861, no perjudiqués greument la riquesa o la posició social dels grans terratinents i no fou comparable a l'abolició de l'esclavitud als sud dels Estats Units, el 1865.

La noblesa d'Anglaterra era la més rica d'Europa; comparativament no tenia tants privilegis legals, ara bé gaudia d'incidència en els espais de poder socials i polítics. La noblesa desenvolupà un ideal social, el *gentleman*, que tingué un efecte integrador extraordinari i va generalitzar un estil de vida i una cultura a les illes i a l'imperi. Si bé els requisits per ser noble eren hereditaris, també podia ser un *gentleman* qui, a partir d'un benestar econòmic, practiqués un estil de vida, uns valors i una conducta associats a aquests ideals. A la Gran Bretanya era on es tenia més clar que la noblesa no era una condició legal sinó una disposició mental.

Les diverses estratègies de la noblesa europea per sobreviure foren l'aburgesament mitjançant la vinculació de les seves activitats econòmiques al món de les inversions o per mitjà de la unió amb la burgesia acomodada, de la vinculació amb altres famílies nobiliàries que impedís la dispersió de les seves propietats i finalment amb l'assumpció d'un lideratge nacional. Tot i aquestes estratègies la noblesa europea al final del segle havia perdut el seu lideratge cultural. L'aburgesament del món avançava sense descans i l'aristocràcia eu-

ropea desapareixeria a partir de l'any 1917, mentre que en altres regions ja s'havia enfonsat: a Nord-amèrica després de la guerra civil, a Mèxic amb la revolució de 1910 i en les tres grans societats d'Àsia.

7.3. Les nobleses del món asiàtic

A l'Índia els prínceps i següents feudals perderen les seves funcions, però el Gran Alçament de 1857 acabà amb el somni d'una societat antiprincipesca. A partir de llavors els britànics s'esforçaren a feudalitzar el seu domini. Establiren una nova noblesa pròpia de l'Índia al capdamunt de la qual hi havia l'emperadriu. Els britànics cercaven un homòleg indi de la noblesa terratinent que els permetés apuntalar la propietat privada de la terra, en uns indrets en els quals estava sotmesa en darrera instància al monarca. A Àsia, a diferència d'Europa, la propietat i la noblesa estaven menys vinculades i sovint els seus ingressos no depenien tant de la propietat directa de la terra com de l'enfeudació o de la recaptació delegada dels tributs locals. Al començament del segle XX en algunes regions de l'Índia no foren aquelles velles aristocràcies sinó els camperols amb terres els qui s'erigiren com a classe dominant del camp, fet que va fer que el pensament senyorial fos tan residual a l'Índia com a Europa.

Al Japó els samurais tenien una llarga llista de drets i privilegis que els assimilaven a la noblesa europea. No obstant això, representaven un percentatge de la població més alt: al principi del segle XIX eren un 5 o 6%. Quant a Europa, només Espanya i Polònia tenien xifres similars, mentre la resta de països eren inferiors a l'1%. La diferència fonamental amb la noblesa europea era la seva llunyania respecte a la terra i ni tant sols tenien títols de propietat reconeguts. Era habituals que se'ls pagués amb estipendis, calculats amb arròs o amb d'altres espècies. No controlava cap dels factors de producció: ni la terra, ni el treball ni el capital. Quan s'agreujaren els problemes de Japó amb l'enfrontament amb Occident a partir del 1853 i la iniciativa de transformació nacional va significar l'enderrocament del *shogunat* (1867-1868), va caldre construir un nou ordre, el Meiji, en el qual els samurais abandonessin la seva condició definida pels seus privilegis. Això suscità algunes protestes, la darrera de les quals es produí el 1877 i el 1880. L'estament havia desaparegut com grup social recognoscible malgrat que els valors i mites del samurais pervisqueren. Al final del segle ja havia aparegut una nova alta noblesa producte de l'estat Meiji que acollí antigues famílies cortesanes de Kyoto i oligarques a qui se'ls havia premiat la seva tasca de servei a l'estat d'ençà del canvi de poder.

La Xina gaudia d'unes circumstàncies similars a les d'Europa. Gairebé ja no existien càrregues feudals però costarà d'establir un marc legal pel qual una família pogués controlar de forma permanent la propietat de la terra; tot i això, els títols de propietat, com a Europa, una vegada adquirits solien estar al marge de la intervenció estatal. Els funcionaris erudits tenien el control efectiu sobre la majoria de les terres cultivades i formaven una classe culturalment dominant. La principal diferència és que es podia comprar i vendre la propietat de la terra però no eren heretables, fent que l'estatus i la propietat esti-

guessin completament separats. L'accés a la classe que en xinès s'anomenava *shenshi* i que representava un 1,5% de la població s'obtenia aprovant uns exàmens estatals que se celebraven regularment. Durant el segle XIX la immobilitat xinesa obeí a diversos factors: el desinterès pel món exterior, l'equilibri entre un aparell estatal format pels dignataris manxús i els funcionaris han, la manca d'un lideratge imperial fort i la percepció que l'experiència en front de les agressions externes contra potències estrangeres encara els era útil davant els occidentals. Amb la guerra dels Bòxers, el 1900, amb la invasió de les Vuit Nacions, un sector de l'aparell estatal —per tal de garantir-se la supervivència de l'estat— emprengué unes reformes radicals com era l'abolició del sistema d'exàmens. La reforma va ser menys sistemàtica que l'adoptada al Japó trenta anys abans. La dinastia va caure el 1911 i amb ella va desaparèixer l'estatus de noblesa de milers de famílies que treballaven per l'estat, substituïdes per una classe de terratinents poc avesada a l'activitat econòmica. Els funcionaris erudits foren el blanc tant dels intel·lectuals i polítics com dels camperols i foren abandonats per l'estat, convertint-se en un dels elements més vulnerables de la societat xinesa. Els shenshi també foren una elit terratinent en decadència, la més nombrosa del món. El seu final es produí el 1905 i és comparable al de la noblesa francesa el 1790, la dels samurais el 1873 i la de l'aristocràcia alemanya el 1919.

Els imperis colonials europeus ampliaren l'abast geogràfic de la noblesa europea però tot i una certa solidaritat transcultural entre els nobles, l'aristocràcia no europea no adoptà la concepció del món i els rols de l'europea. A les colònies d'Àfrica i del sud-est asiàtic a partir de l'any 1875 predominà el model del funcionari burgès, fins i tot a l'Índia la nova noblesa només dissimulava el caràcter burocràtic de l'estat colonial. La formació dels estats va reduir la presència dels aristòcrates en els òrgans centrals de l'estat i un noble cada vegada tenia més dificultats per controlar els seus propis recursos locals del poder. Es reduïren les antigues fonts agràries d'ingressos, de poder i de prestigi. Ara bé, la noblesa no s'enfonsà del tot i va poder establir aliances socials i polítiques amb d'altres grups allí on encara era considerada part de l'elit.

7.4. Els burgesos

La dificultat de definir aquesta categoria social mitjançant criteris objectivables com ara els seus ingressos, professió o orígens familiars, ha fet que se'ls identifiqués amb aquells que se sentien i expressaven la seva convicció amb la seva pràctica vital. Els burgesos aspiraven a ascendir socialment, aconseguir major benestar i defensar els seus interessos. La seva ambició també es projecta cap a la vida social, apel·lant a la seva responsabilitat per tal d'organitzar-la.

La cultura burgesa esdevindrà un sistema de valors amb tendència a universalitzar-se més enllà del col·lectiu social on sorgeix. Les societats més burgeses seran aquelles en les quals els burgesos determinen les normes de mútua competència en tots els àmbits. Mentre al segle XX aquesta ha estat la situació més estesa, al segle XIX fou més aviat una excepció al món, com eren Suïssa, els Països Baixos, França a partir del 1870 o la costa oriental dels Estats Units.

L'afany de respectabilitat entre els propis burgesos però també entre la classes altes i els seus inferiors socials econòmicament s'expressa amb la seva solvència i socialment compleix amb les lleis i amb les normes morals. La dona burgesa defuig l'ociositat però també el treball físic fora de casa. La respectabilitat era un ideal mòbil que es podia aprendre i a la qual tant podien aspirar els europeus com els no europeus. L'hàbitat burgès no té perquè estar sempre associat a supòsits culturals occidentals, com demostra l'extensió de l'hàbitat burgès a l'Índia, la Xina o Turquia al darrer terç del segle XX. Cap a l'any 1900 la burgesia representava una excepció al món, Europa no era burgesa en el seu conjunt, i fora d'aquesta i dels Estats Units gairebé no hi havia desenvolupament burgès.

7.5. La petita burgesia o les classes mitjanes

Durant la segona meitat del segle XIX, a molts països d'Europa, els burgesos amb més propietats i formació cultural es distingiren políticament i cultural de la petita burgesia, que lluitava per fer el mateix respecte els obrers. La petita burgesia encara no ha estat definida amb prou solvència tot i que sembla evident que durant el segle XIX les seves vides es desenvolupaven quasi exclusivament en l'espai local i poc internacionalitzat. D'altra banda, sovint s'ha emprat aquest terme de forma despectiva o simplement resulta difícil encabir-hi les cultures artesanals locals que sostenien el seus propis valors, basats en la seguretat del seu ofici. Aquestes cultures artesanals existiren arreu del món i sovint gaudiren del suport del món comercial. Aquest saber tradicional es podia posar en dubte amb l'arribada dels processos de mecanització però no esdevé superflu en la mesura que el petit productor exhibia una perseverança per lluitar contra la por a la proletarització. La petita burgesia no necessàriament mira amb devoció els rangs superiors de la jerarquia social; no es mou per l'ambició de generar i transmetre una cultura més elevada. Té capacitat d'actuar col·lectivament en política i quan controla els canals de circulació social les seves accions seran molt eficaces. Les vagues dels venedors del basars o els boicots dels petits comerciants de les ciutats portuàries xineses sempre han representat una pressió política intensa. La seva presència als exèrcits europeus reflectirà la posició social intermèdia com a suboficials i sovint s'ha vist la seva voluntat d'ascendir en l'escalafó militar, una voluntat de projectar-se socialment. Probablement perquè era força més senzill fer-ho a l'exèrcit del que ho era fer-ho en la societat.

Al segle XIX el pes relatiu de les classes mitjanes augmentà arreu del món fruit del creixement demogràfic, que afavorí la diferenciació social, l'expansió del comerç i de l'activitat empresarial. També la formació dels estats demandava de servidors públics formats. Per tant, en aquells temps eren burgesos aquells que se situaven entremig de les diverses jerarquies socials. Aquesta avaluació de l'estrat intermedi no implicava convertir-lo directament en burgesia. La tendència universal respecte les èpoques precedents fou que adquirissin més impotència les activitats, els estils de vida i les ortodòxies culturals. Aquests subjectes, els quasi burgesos, definien la seva pròpia identitat social en funció dels valors de la competència i de les fites personals més que per l'adaptació a una jerarquia donada. Així, entre aquestes classes mitjanes trobarem professionals liberals (advocats, periodistes, metges o farmacèutics) que tindran capacitat d'intervenir políticament però no sempre s'identificaran amb els interessos de les burgesies. A Àsia els grups quasi burgesos no tingueren mai el poder però foren influents i modernitzaren les seves societats per mitjà de la introducció de tècniques avançades de producció i organització empresarial, invertint en sectors en creixement i utilitzant procediments de mobilització de capitals que anaven més enllà de les seves tradicions autòctones. Tot i això, quasi mai no actuaren com a representants del liberalisme econòmic o polític. El seu liberalisme no era antiestat ja que mantenia una relació ambivalent amb l'estat. D'una banda, es volien organitzar amb les menors traves possibles i controlar el mercat i, de l'altra, mantenien una vinculació simbiòtica perquè eren grans contribuents i alhora gaudien de la seva empara. Sovint la proximitat amb l'estat era superior que a Europa. Allò que esdevé més característic tant a les colònies com a l'Àsia i l'Europa oriental és el que s'ha anomenat una societat dual, en la qual es produïa una coexistència asimètrica de les noves elits (burgeses) i les antigues. Cada cop tenien més pes econòmic les noves, però les velles gaudien d'una preponderància política i lideratge cultural malgrat que les classes mitjanes les consideressin decadents i ineficients.

Els grups de quasi burgesos gairebé mai s'expressaren políticament ni influïren socialment. Quan eren minories recognoscibles, com els grecs a l'Imperi Otomà o els xinesos al sud-est asiàtic, sovint tingueren poca voluntat d'integrar-se en el seu entorn social. Però fou més la seva voluntat d'establir una hegemonia cultural autònoma que la seva ambició política allò que és generalitzable. A Àsia i Àfrica al final del segle XIX, com una mica abans a Europa, ser burges comportava adoptar formes i costums que pretenien ser civilitzadors. Arreu del món els membres de les classes mitjanes es reconeixen mútuament per la seva voluntat de ser moderns. La modernitat era menys transcendent i s'albiraven múltiples formes d'accés a la modernitat, que resultava atractiva culturalment per la seva neutralitat i condició transnacional, mostrant-se com una font d'autoritat. Precisament foren aquestes classes mitjanes asiàtiques i africanes les que, amb el seu afany modernitzador, es convertiren en enemics del colonialisme quan se'ls negà el reconeixement dels seus drets com a burgeses. Aquelles classes mitjanes es nacionalitzaren fins al començament

del segle XX, i després de la Primera Guerra Mundial es produïren una gran onada de protestes que sacsejaren el món imperial tant a Egipte, Síria, l'Índia o Rússia.

7.6. Les burgesies colonials i les burgesies cosmopolites

Els perfils socials de les diverses colònies foren diferents entre ells. A l'Índia, els britànics que adoptaven les formes de vida burgeses es dedicaren preferiblement a treballar per a l'aparell de l'estat colonial i no pas a l'economia privada. Els europeus no eren colons sinó residents temporals, ja que des del Gran Alçament de 1857 els britànics s'havien anat aïllant i no s'assimilaren als indis ni es mesclaren amb ells, garantint que els epicentres de les famílies romanguessin a Anglaterra. El cas del sud d'Àfrica és una mica diferent arran del descobriment d'or, que va fer que aparegués una burgesia econòmica que explotés aquells jaciments, com eren els Cecil Rhodes, Barney Barnato o Alfred Beit. Aquesta burgesia no es relacionava amb les burgesies blanques establertes des de feia temps a Ciutat del Cap, i sovint mantenia els lligams directament amb la metròpolis. A Algèria la fragmentació de la propietat de les terres de cultiu va afavorir que sorgís una societat de colons camperols i petit burgesos, convertint-se en una colònia on, tot i la discriminació latent, sorgí una classe mitja autòctona, formada per comerciants, propietaris de terra i funcionaris de l'Estat.

Les burgesies adoptaren uns costums a l'esfera domèstica, separant-la de la pública i convertint-la en un refugi. Les burgesies d'arreu del món miraren cap a Europa i copiaren les seves conductes i formes de vida malgrat conservar particularitats en funció dels territoris, com ara els coberts a la Xina o la cadira al Japó. De tota manera s'acabà imposant la manera de vestir de la burgesia europea a l'esfera pública, mentre en la privada se solia mantenir la vestimenta tradicional. Al segle XIX neix una nova burgesia cosmopolita que vivia dels seus beneficis derivats del capital invertits en l'economia mundial tant a Àsia com a Àfrica. El seu caràcter cosmopolita radicava en com els rèdits de les seves inversions arreu del món revertien en la metròpolis on residien. També va existir un intent poc reeixit de burgesia cosmopolita que impulsava un liberalisme comercial a escala global, basat en un lliure tràfic de mercaderies sense intervenció estatal ni obstacles en les fronteres nacionals. Però tingué una incidència menor en la mesura que aflorà el nacionalisme i el colonialisme al final del segle XIX. Aquestes burgesies no arribaren a integrar-se en una formació social real ni adquiriren consciència comunitària. Des de ben aviat la proliferació dels nacionalismes i la desigualtat en el desenvolupament mundial impedí el seu desenvolupament. El segle XIX fou testimoni de l'ascens de les formes de vida burgeses que a Europa toparen amb el creixement de la classe obrera. Tot i l'aburgesament d'una part d'aquesta això no va reforçar la burgesia, malgrat que estiguessin molt propers en les seves formes de vida. La cultura burgesa adoptà aspectes de la cultura de masses fins i tot abans que la

Primera Guerra Mundial arrelés la indústria de l'oci. Aquesta cultura conviurà amb la de l'alta burgesia i l'eclosió d'una avantguarda cultural que s'estendrà en el tombant de segle.

Una història social universal hauria d'analitzar què succeí amb grups socials com els intel·lectuals i com aquests s'entengueren, amb les seves particularitats, per diferents llocs del món, procés que s'accelerà al principi del segle XX. També caldria que analitzés com es desenvoluparen els diversos rols sexuals, les formes de la família i les relacions de parentesc, i de quina manera es transformaren durant el segle XIX. És evident que l'ideal de família europeu no es difongué arreu actuant com a model. Cal conèixer quin és l'abast i de quina manera viatjaren les pràctiques socials entre diversos col·lectius.

8. La multiplicitat d'origens de les idees de la modernitat

8.1. El poble virtuós enfront de la corrupció del governant: el món Atlàntic

Els historiadors J. G. A. Pocock i C. A. Baylyn mantenen que els pensadors britànics i nord-americans del segle XVII i XVIII de la república cívica o humanisme cívic fonamentaven la virtut en el deure del ciutadà vers la república. A la tradició cívica republicana, els enemics de la virtut eren el luxe i la corrupció, sobretot les corrupteles i els vicis de la cort reial i dels seus mercenaris. L'odi al govern corrupte, a la burocràcia desmesurada i a la falsedat seguirien sent unes constants del pensament polític nord-americà del segle XIX, fins i tot quan l'individualisme liberal del lliure mercat s'havia convertit en la ideologia dominant tant entre els republicans com entre els demòcrates.

La historiografia de la Revolució Francesa continua debatent sobre els orígens moderns o no de la revolució. Una anàlisi de les festes i festivals populars que acompanyen els brots revolucionaris feren evident que la gent del carrer professava ideologies igualitàries i comunitàries que es remuntaven al segle XVII. Les virtuts de la comunitat, més que l'Estat o el mercat, foren components importants de la ideologia de molts altres revolucionaris europeus i els seus deïxebles a les colònies europees. La cultura i mentalitat popular d'aquells temps eren una barreja d'idees comunitàries i simples dogmes cristians. Això proporcionava a les elits i a la gent corrent un llenguatge polític comú.

Els radicals cartistes anglesos que exigien la representativitat popular des de les primeres dècades del segle XIX, conegueren les doctrines de la revolució més immediata divulgades pels republicans europeus. Però el radicalisme també seguia mirant cap a les arrels comunitàries, provincials, del cristianisme inconformista. Els historiadors dels dominis britànics han demostrat que les idees dels reformistes cartistes de la dècada del 1830 sobre terres, comunitat i justícia influïren a les primeres associacions de miners i petits grangers, i en les seves lluites contra els dominis de les mines i contra el govern colonial d' Austràlia a la dècada del 1860.

8.2. El poble virtuós enfront de la corrupció del governant: Àsia i Àfrica

La revisió de la teoria política i de les seves representacions a Europa ha suscitat la disminució de la distància entre les idees occidentals i les principals branques del pensament polític extraeuropeu. Els líders intel·lectuals d'aquests moviments asiàtics i del Pròxim Orient també barrejaren elements del modern

radicalisme occidental i les teories sobre els drets humans amb proclames a favor de les antigues tradicions de la comunitat i de la defensa de l'honor de la terra contra l'auge de la comercialització global, més manifesta en les economies atlàntiques.

Ogyu Sorai, l'intel·lectual més influent del Japó del segle XVIII, atacà la corrupció dels samurais i les violacions mercantils de l'economia moral. Pensava que era una forma de protegir el règim. Més endavant, al final del XVIII i principi del XIX, la dissidència contra la dinastia Tokugawa es concentrà gradualment en aquests temes. Les qüestions derivades d'Occident, com la modernització, la ciència o l'eficiència serviren per enfortir la legitimitat dels líders de la restauració Meiji de 1868. La revolució i el renaixement japonès tingueren les seves arrels en idees antigues, sobretot en el mite ètnic de la monarquia divina i del bon govern.

A l'Índia hindú, i fins i tot a la musulmana, el concepte de corrupció tant per l'elit com pel poble tenia un sentit més immediat i físic, fruit de les idees de puresa i contaminació. La contaminació de la terra i del domini del bon propietari per part dels britànics i dels seus vils costums foren un tema constant del patriotisme colonial i del posterior nacionalisme.

Els rebels i la resistència al govern europeu sempre tenia a mà la doctrina de la guerra santa, la gihad. El primer pensament nacionalista musulmà i panislamista es remuntava als esforços dels moralistes àrabs i perses medievals per reconciliar la moralitat cívica d'Aristòtil amb les normes del profeta sobre la vida piadosa.

Alguns estudis recents d'historiadors i sociòlegs semblen indicar que la diferència real entre el pensament polític europeu i l'extraeuropeu residia en la religió. El fet que les tradicions extraeuropees del pensament polític estiguessin embolcallades d'ideologia religiosa no significa que fossin meres manifestacions d'una mentalitat religiosa inamovible. Era el reflex del concepte que governar bé les passions i la llar portaria inexorablement a un bon govern. Per això, alguns liberals islàmics egipcis del segle XIX apel·laven a la primera època del regnat del Profeta a Medina que presentaven com una mena de govern representatiu.

8.3. El liberalisme fora d'Europa

Allò que necessitem és apropar-nos a la història intel·lectual global de manera que admeti la innovació en el pensament polític però que, a la vegada, ressalti que les velles idees sobre el bon govern i el comportament perduraren en els moviments socials i polítics. Les noves idees emergien de l'Antic Règim i quan s'aplicaren a l'explotació de la terra, a la direcció del comerç, la representació política i pràctica científica foren modificades i fins i tot anul·lades per les velles ideologies i pels discursos locals.

La contínua diferència de la tradició liberal occidental residia no solament en la seva naturalesa intel·lectual revolucionària, sinó en el context filosòfic i en els processos socials dels que sorgí. Mentre que els debats públics confucians, indi, islàmic eren coneguts pel seu caràcter contenciós i mordaç, els filòsofs europeus i nord-americans del segle XVIII mostraren una predilecció per esfondrar i contradir sistemàticament les autoritats anteriors per motius d'orgull i per poder començar des de zero. Els pensadors de les tradicions sàncrita i confuciana generalment tractaven de reconciliar els seus arguments amb les antigues autoritats, en lloc de rebutjar-les completament, com succeïa a Europa. No obstant això, ja hi havia un cos d'idees i sentiments independents que competien amb l'antiga tradició d'analitzar els desigs i propòsits de Déu.

En la mesura que arribaven les ideologies europees, a la resta del món s'anaren transformant. El reformador indi, el rajà Ram Mohan Roy, es convertí en el primer liberal de l'Índia. Les seves idees presentaven algunes facetes de la vella tradició musulmana-aristotèlica. Insistia en la importància que els britànics tinguessin bons consellers polítics i judicials, i que consultessin als indis. També heretà i adaptà la tradició religiosa hindú, sobretot perquè reformulà velles idees teistes de l'hinduisme per crear un món del vell monoteisme indi al qual el poble havia de tornar abans de poder aconseguir l'autonomia política. Estava a favor del lliure comerç com els liberals britànics contemporanis, perquè creia que així s'acabaria amb la corrupció de la Companyia de les Índies Orientals. També desenvoluparà la primera teoria constitucional de la resistència en la història moderna de l'Índia. Tots els pobles, pensava, havien de tenir formes de representació política local adequades al seu caràcter nacional.

8.4. Les idees liberals: la propietat de la terra

Allò que enfortí les ideologies polítiques que creixeren al voltant de les idees del liberalisme i el progrés fou la manera com es podien aplicar a problemes contemporanis.

També aprofundien en els antics discursos sobre el bon govern. A nivell global, l'ideal més important era l'escepticisme dels liberals respecte a la jerarquia del clergat, l'aristocràcia i els reis i, sobretot, la seva hostilitat cap al control de la terra i del treball dels camperols per part d'aquestes autoritats. Però aquests pensadors, quan atacaven aquestes jerarquies establertes, estaven pensant en una nova jerarquia basada en races i cultures diferenciades pel seu grau d'il·lustració, per la perfecció del comerç i de la llibertat dels seus mercats tant en terra com en treball.

Mentre molts pensadors anteriors i de moltes tradicions diverses creien que una classe poderosa de terratinents honorables ajudava a mantenir l'estabilitat social, molts pensadors liberals posteriors mantenien que els grans terratinents privilegiats eren un suport de la tirania i una càrrega onerosa per a la producció

agrícola. Durant el segle XIX i fins a la Revolució Mexicana de 1911, els polítics radicals de Mèxic i Llatinoamèrica tractaren de legislar contra la concentració de grans extensions de terra en mans de l'església dels grans potentats.

A nivell pràctic els governs centralistes i intervencionistes que es desenvoluparen de forma desigual durant el segle XIX vivien en un dilema. Els buròcrates reformadors de Sant Petersburg, Berlín i Calcuta volien pressionar els «terratinents» de les zones que impediien els seus intents de cobrar impostos, aixecar exèrcits i imposar els seus drets jurídics als ciutadans. Tot i això, cap d'aquests governs no era bastant fort per recaptar impostos, aixecar exèrcits i controlar els esclats de dissidència local sense l'ajuda dels terratinents i dels caps locals.

El resultat habitual d'aquestes lluites ideològiques i pràctiques era un pacte entre els funcionaris liberals dels estats i els més astuts terratinents regionals. Aquests tractaren de maximitzar els beneficis convertint-se en grans empresaris agrícoles locals o en eficaços recaptadors d'impostos. Això va succeir amb els terratinents prussians, els hisendats mexicans i els de Java. Per als interessos empresarials dels terratinents calia que el govern construís carreteres, ferrocarrils i canals, i alhora l'administració necessitava el suport dels terratinents per tal d'evitar les rebel·lions de camperols i la plebs urbana.

La majoria de liberals estaven convençuts que la societat només podia progressar si es complien les lleis tant per part dels ciutadans com de l'Estat i el govern. La seguretat de la propietat privada era la premissa que més podia ajudar a millorar, però també despertava consens l'oposició a les gran concentracions de propietat. Els pensadors del segle XIX, amb l'excepció dels socialistes, eren molt rebeccs a confiscar propietats, ja que el dret a la propietat es considerava el primer i principal dels drets humans, perquè la teoria política liberal es basava en la idea que els drets humans, sobretot el dret a la terra, era previ als governs, i en certa mesura era la base de la societat. Aquestes teories sobre els drets patien atacs tant des de l'esquerra com des dels sectors conservadors però seguien sent una part important dels programes de reforma dels governs europeus.

En el món colonial els arguments filosòfics a favor de la propietat privada tingueren suport per la concepció dels administradors que els pobles indígenes responien millor a un govern i a una organització social despòtica. Per tant, els grans terratinents (reis en algunes regions) eren la garantia principal pel manteniment de l'ordre social. Com a Àfrica i Àsia els primers liberals provenien de les famílies dels petits terratinents, sovint mantenien que els propietaris de terra representaven a la classe respectable de la nova nació. Fins el 1914 al Congrés Nacional de l'Índia no es va parlar de reforma agrària.

La idea que la propietat privada era la base del govern civil s'aplicava només a les propietats que pels governs del segle XIX semblaven comprovables i útils. Els nòmades, pastors, caçadors-recol·lectors o fins i tot els camperols que es traslladaven sovint o practicaven cultiu de terra cremada esdevingueren molestos pels estats colonials i per les altres autoritats polítiques emergents que

volien recaptar impostos de forma regular. En aquests casos es podia invocar la dimensió excloent de la teoria política liberal per legitimar l'expropiació o la supressió d'aquests tipus de pobles, com ja s'havia fet abans amb la propietat de les terres de l'església catòlica als països de l'Europa occidental. A aquells pobles se'ls aplicà el concepte de *terra nullis* o 'terra de ningú' que s'aplicà als indígenes, en molts casos perquè consideraven que no es mereixien les terres o simplement que les administraven malament. Els colons australians empraren aquest argument contra els aborígens, els nord-americans contra els amerindis, i els russos contra els caçadors-recol·lectors i pescadors de Sibèria. La idea es barrejà amb la teoria general de la història al principi del segle XIX que es fonamentava en què el desenvolupament humà anava per etapes i que sense propietat privada ni cultius assentats, els pobles humans eren poc menys que humans.

8.5. Idees liberals: la representació dels pobles

La noció de voluntat popular despertava el recel de liberals com Alexis de Tocqueville, que admirava el govern representatiu nord-americà, però pensava que les divisions socials i religioses europees dificultaven el sufragi universal a curt termini. Durant les revolucions viscudes a Europa entre els anys 1789-1799, 1820-1830 i 1848-1852, els ideòlegs i polítics radicals reclamaven que la sobirania popular comportés l'exercici del sufragi universal.

Els grans estadistes dels nacionalismes emergents europeus com el comte de Cavour i O. von Bismark eren bastant rebeccs a aquesta idea ja que creien que ajudaria als seus oponents socialistes i catòlics clericals. Els liberals moderats creien que la participació en el comerç o en la propietat privada era una qualificació bàsica per exercir el dret polític. Segons això, la gent havia de ser econòmicament independent per tenir una opinió independent. A la Gran Bretanya la proposta de crear un sufragi masculí s'endarrerí fins el 1884 per la por que això desencadenés una dictadura com havia succeït a França el 1848. Ara bé, la Cambra dels Lords, que representava els interessos dels terratinents, mantingué el dret de vetar les lleis fins el 1911.

Fins i tot els liberals progressistes com J. Stuart Mill negaven en termes generals la capacitat dels indis, xinesos o africans d'autogovernar-se, argumentant que la seva vida domèstica era defectuosa i que els segles de despotisme oriental els havien acostumat a governs autocràtics. Aquesta opinió estava molt lligada als escriptors il·lustrats del segle XVIII. L'autogovern indígena només seria possible després d'un projecte d'instrucció pública prolongada. Allà on els blancs establiren petits electorats no europeus, com a l'Índia, Egipte o el Carib, els consideraven com un suport al sistema tributari, o concessions per apaivagar el nacionalisme, mai escoles d'autogovern. De manera general es va establir un sistema rígid de representació dels interessos dels nadius, i només els aristòcrates o terratinents podien exercir els molt limitats drets concedits. En algunes regions colonials franceses o britàniques s'incorporà un element

de representació religiosa a l'electorat per tal d'assegurar-se que els diferents interessos estiguessin representats. Els polítics locals protestaren perquè perceberen aquesta decisió com la voluntat de dividir-los.

L'acceptació de la idea de la sobirania popular fora del món occidental fou ambigua. La majoria de societats africanes, asiàtiques o del Pacífic tenien tradicions de consellers que presentaven el «sentiment del poble» als consellers i buròcrates. Aquests intel·lectuals autòctons recelaven tant de la representació popular mitjançant el vot individual com dels seus equivalents europeus. L'intel·lectual japonès Nakae Chōmin odiava els aspectes autoritaris de la Constitució Meijin, però en el moment de proposar una assemblea representativa i popular el 1887 barrejà J. J. Rousseau, Confuci i la veneració de l'emperador. Chōmin considerà que els drets individuals en si mateix mai no serien suficients per garantir el bon govern del Japó. La majoria de liberals d'Àsia i el Pròxim Orient eren reformadors cauts. Tot i que la primera generació de nacionalistes (1870-1914), influïts per J. Stuart Mill, T. Paine i Voltaire, reclamaven un ampli electorat i una política representativa, molta gent recelava de les seves conseqüències. Els coptes i els musulmans de l'Índia temien el domini dels musulmans al Pròxim Orient i el dels hindús respectivament. El líder musulmà de l'Índia, Sir Sayyid Ahmad-Khan, adduí que qualsevol extensió dels sufragis en el govern local perjudicaria els musulmans perquè crearia una majoria hindú institucionalitzada.

Els reformadors britànics de 1867 es feren enrere davant la idea d'implementar el sufragi femení, més que res perquè podia provocar ruptures polítiques familiars entre els cònjuges. Alguns dels primers sufragis femenins es crearen en espais fronterers com Wyoming (1869), Utah (1870), Nova Zelanda (1893) i Austràlia (1894). Sembla que en aquests espais fronterers s'optà per aquesta opció no pas per les teories liberals clàssiques sinó perquè les dones podien governar als homes semicivilitzats en benefici de la família.

8.6. La recepció de les idees socialistes

Moltes de les idees denominades com a socialistes durant el segle XIX eren més mil·lenaristes que no pas devotes de noves idees científiques. Seguien una tradició apocalíptica i visionària que habitava als marges de la noció de bona societat. Gran part de la primera generació socialista era cristiana i pensava en Crist com el primer filòsof comunitari i compartidor. La força i la vitalitat de les antigues tradicions de les diferents societats ajuden a explicar per què i on arrelaren les ideologies més ortodoxes del socialisme i del comunisme entre els intel·lectuals i la plebs. Però alhora també les visions mil·lenaristes de l'arribada de la societat justa eren perilloses per al marxisme perquè no tenien en compte la regles de la història i semblaven proposar que la revolució podria arribar abans que es complissin les condicions materials adequades.

A França el socialisme esdevingué insurreccional i quedà vinculat al jacobinisme i a la ideologia dels comunards. La tradició insurreccional s'associà a Louis Auguste Blanqui, que creia en l'eficàcia dels cops revolucionaris i en la redistribució immediata de les propietats entre els pobres. Les idees de Blanqui eren similars a les de Mikhaïl Bakunin més que els socialistes científics. Aquestes idees semblaven adequades amb la França i la Rússia del segle XIX en les quals les lleis eren hostils vers les societats de treballadors. També se sostenien en les tradicions locals del romanticisme i la religió.

Fora del nucli centreeuropeu, l'acceptació de les doctrines socialistes més àmplies depenia de les creences preexistents entre els intel·lectuals i el poble sobre la possibilitat d'una vida millor. A Rússia, els socialistes que lideraren la revolució de 1905 apel·laren tant a la tradició de la comunitat camperola com al proletariat modern de les fàbriques. El socialisme rus presentava fins i tot similituds amb els Vells Creients, una secta cristiana ortodoxa que mai no havia assimilat les ideologies modernitzadores dels intel·lectuals occidentalitzats russos. El partit socialista rus més gran era el Partit dels Socialistes Revolucionaris no marxistes, que provenia d'una antiga tradició de dissidents intel·lectuals romàntics. Al Japó la ràpida industrialització de tipus socialista atreia els intel·lectuals perquè denunciava la distorsió ètica i moral d'una societat en la qual semblava que cada vegada els treballadors eren més pobres. La retòrica socialista japonesa era molt semblant a la dels agraristes, crítics amb la modernització i que enyoraven l'aldea ideal amb els seus patrons de treball comunal en els arrossars.

8.7. La globalització de la ciència

Fou durant la segona meitat del segle XIX quan la ciència es va convertir en un conjunt de coneixements clarament diferenciats de les humanitats, el dret i la teologia. Llavors, la ciència havia desenvolupat una coherència intel·lectual interna i un seguit de principis causatius acceptats pels grans grups de professionals. Aquests professionals influïen en la política dels governs en matèria de salut, planificació militar o mediambiental. Els governs colonials i els grups dominants extraeuropeus començaren a justificar-se cada vegada més, apel·lant als coneixements científics per reforçar els seus arguments tradicionals sobre el dret de mantenir la justícia i l'ordre públic.

Per a autors com C. A. Bayly la construcció del coneixement es pot sistematitzar en tres fases:

- Acumulació ràpida de dades. El biòleg suec Carolus Linneaus, Carl von Linné, classificà les plantes i els animals en un enorme esquema d'éssers vius.

- La recerca dels principis evolutius i els patrons de canvi històric subjacents en els sistemes, tant se val si era epidemiologia, el regne animal o l'ésser humà.
- Crítica de les categories dels naturalistes. Alguns científics començaren a proposar la incertesa sobre alguns processos naturals.

En la primera fase, l'acumulació massiva i la catalogació de dades del món natural havia començat a l'edat moderna i s'havia accelerat al segle XVIII. Aquesta onada de descripcions historiconaturals foren impulsades per homes considerats herois de la ciència, gegants del món romàntic, com ara J. W. von Goethe. Els governs no trigaren gaire en involucrar-se i el zenit d'aquesta activitat fou l'expedició científica de catedràtics de l'Acadèmia Francesa enviada a Egipte per Napoleó el 1798 per recollir relíquies de les antigues civilitzacions. No obstant això, l'Estat i la classe política no tenien el monopoli en la recopilació de dades i coneixements científics. Molts polítics radicals i moviments antijeràrquics evangelistes col·laboraren molt en aquesta tasca amb unes finalitats ideològiques. La ciència no solament justificava la classe dirigent sinó que també l'empraren els seus enemics. Les teories científiques com la frenologia, el positivisme i les idees liberals del comte de Saint-Simon s'invocaven per justificar el radicalisme polític a la Gran Bretanya i a Europa.

En la segona fase, la ciència es convertí en el motor del perfeccionament humà, el motor de la història. A partir de llavors els governs apel·laren a la ciència de la mateixa manera que ho feien a Déu. Les convulsions intel·lectuals començaren a transformar unes ciències que fins llavors eren estàtiques. La primera d'aquelles transformacions va ser la teoria de la selecció natural de Charles Darwin, la supervivència de qui millor s'adaptava. La teoria s'aplicà en molts camps com ara l'antropologia, i així es considerà el desenvolupament històric i no la intervenció divina com a causa de tots els canvis. Darwin va entrar en la consciència popular britànica. La naturalesa amoral del darwinisme era difícil de fer compatible amb una versió ètica del món natural i humà com professaven les religions cristianes. Els historiadors de mitjans del segle XX vincularen la història al triomf del racionalisme occidental amb el domini econòmic d'Occident al món. Aquesta postura fou atacada per intel·lectuals radicals occidentals i fins i tot erudits d'arreu del món, ja que adduïen que alguns pobles africans i asiàtics havien anticipat en la seva major part el coneixement científic suposadament occidental. Els reformadors religiosos de l'Índia afirmaren que els escrits hindús feien referència a l'artilleria i motors mecànics, mentre que els modernitzadors islàmics assenyalaven la dependència occidental de les idees dels astrònoms àrabs.

La tercera fase cal ubicar-la a les dècades finals del segle XX, quan l'excepcionalitat científica occidental fou objecte d'un atac corrosiu, que interpretà les categories i models establerts pel coneixement científic durant el segle XIX com una expressió de la construcció cultural occidental del coneixement científic. Alguns historiadors i teòrics han argumentat que gran part del cànon científic europeu no era més que una mostra de poder sense més capa-

citat de predir els esdeveniments físics que l'astrologia persa o el budisme zen. La ciència era una mera construcció social. Alguns autoproclamats moviments científics de finals del segle XIX —la teoria racial, mesura del crani i del nas o fins i tot la teosofia— entraven en aquesta categoria. Per altra banda, les grans societats extraeuropees havien desenvolupat sistemes d'observació empírica i de classificació del coneixement abans que les ciències europees els influïssin.

8.8. La confluència de coneixements científics

Les societats humanes complexes de tot el món havien desenvolupat sistemes racionals de pensament i formes d'aplicar la tecnologia a la producció. L'expansió primerenca de la industrialització i la professionalització de tècnics i científics a Europa i Nord-amèrica va concedir el lideratge a l'hora de crear sistemes generals de pensament científic que es justificaven internament sense recórrer a arguments teleològics o culturals. L'expansió econòmica d'Europa i Nord-amèrica va permetre que els descobriments biològics, físics i químics es poguessin aplicar amb major celeritat a la producció.

La importància de la intel·lectualitat local i dels sistemes existents de coneixement per a la l'adopció d'idees mèdiques occidentals al Japó i la Xina són clares. Les teories i pràctiques mèdiques resultants solien ser híbrides, un reflex del seu doble origen. S'investigà el vell sistema indi de medicina aiurvèdica, que es basava en l'ús de minerals i herbes, complementats amb ritus de meditació, purgació cerimonial i oracions. Aquest sistema de coneixement fou atacat pels metges britànics. No obstant això, la medicina occidental fracassà a l'hora d'aturar el còlera i la pesta bubònica a l'Índia. Això va donar com a resultat un sistema científic dual. D'una banda, la classe intel·lectual índia adaptà la ciència occidental; de l'altra, molts sistemes tradicionals de medicina s'associaven amb la puresa corporal, sense contaminar-se per les dubtoses pràctiques mèdiques occidentals. Amb el temps, el renaixement de la saviesa i la pràctica mèdica tradicional s'associà al renéixer polític i cultural. Com havia succeït amb les idees i la pràctica religiosa, la medicina indígena va sobreviure i va créixer en importància, però alhora va assumir l'empremta dels models occidentals.

Bibliografia

- Anderson, B.** (2005). *Comunitats imaginades: reflexions sobre l'origen i la propagació del nacionalisme*. València: Afers.
- Baylyn, C. A.** (2007). *El nacimiento del mundo moderno 1780-1914*. Madrid: Siglo XXI.
- Darnton, R.** (2003). *Edición y subversión: literatura clandestina en el Antiguo Régimen*. Madrid: Turner.
- Gellner, E.** (1988). *Naciones y Nacionalismo*. Madrid: Alianza.
- Hastings, A.** (2000). *La Construcción de las nacionalidades: etnicidad, religión y nacionalismo*. Madrid: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E.** (1991). *Naciones y Nacionalismo desde 1780*. Barcelona: Crítica.
- Landes, D.** (1999). *La Riqueza y la pobreza de las naciones: por qué algunas son tan ricas y otras son tan pobres*. Barcelona: Crítica.
- Osterhammel, J.** (2015). *La transformació del món. Una història global del segle XIX*. Barcelona: Crítica.
- Parker, G.** (1990). *La Revolución militar: las innovaciones militares y el apogeo de Occidente, 1500-1800*. Barcelona: Crítica.
- Pocock, J. G. A.** (2002). *El Momento maquiavélico: el pensamiento político florentino y la tradición republicana atlántica*. Madrid: Tecnos.
- Rostow, W. W.** (1983). *Economía mundial*. Barcelona: Reverté.
- Smith, A. D.** (2000). *Nacionalismo y modernidad: un estudio crítico de las teorías recientes sobre naciones y nacionalismo*. Madrid: Istmo.
- Vries, J.de** (2009). *La revolución industrial: consumo y economía doméstica desde 1650 hasta el presente*. Barcelona: Crítica.

